

Paweł Borek
(Państwowa Szkoła Wyższa, Biała Podlaska)

Garnizony wojskowe na Południowym Podlasiu (1918-1939)

Słowa kluczowe: armia, II Rzeczypospolita, Podlasie, okres międzywojenny, garnizon.

Keywords: Army, Second Republic of Poland, Podlasie, interwar period, garrison.

Od drugiej połowy XIX w. aż do wybuchu I wojny światowej wiele miejscowości Południowego Podlasia¹ było garnizonami wojsk rosyjskich. Na początku XX w. Rosja stale zwiększała w nich liczbę żołnierzy, obawiając się agresji ze strony Austro-Węgier i Niemiec. Gubernia siedlecka nie posiadała bezpośredniej styczności z sąsiednimi państwami. Dzięki swemu centralnemu położeniu w Warszawskim Okręgu Wojskowym pełniła rolę zaplecza w stosunku do oddziałów stacjonujących w innych guberniach. Na jej terenie umieszczano składy amunicji brygad artylerii (parki), które wchodziły w skład poszczególnych korpusów armijnych. Parki artyleryjskie znajdowały się m.in. w Siedlcach, Łukowie i Terespolu, i gwarantowały szybkie uzupełnienie zapasów amunicji na wypadek dużego jej zużycia przez armię. Gubernia siedlecka była więc terenem przez wiele lat traktowanym jako potencjalny obszar koncentracji armii rosyjskiej na wypadek wojny.

Ważne ze względu na strategię obronną położenie Południowego Podlasia spowodowało, że od końca 1918 r. zaczęło stacjonować tu Wojsko Polskie, tworząc lokalne garnizony. Podczas wojny polsko-sowieckiej rozmieszczone były w nich bataliony zapasowe pułków walczących na froncie.

W okresie międzywojennym na Południowym Podlasiu istniały trzy garnizony wojskowe²: Biała Podlaska, Łuków i Siedlce, których główny trzon stanowiły pułki 9

---

¹ Przedmiotem niniejszego artykułu jest ta część historycznego Podlasia na lewym brzegu Bugu, która weszła w skład Królestwa Polskiego pod nazwą województwa podlaskiego z głównym miastem – Siedlcami, jako siedzibą władz wojewódzkich, od 1845 r. tworzyła gubernię lubelską, a od 1867 roku gubernię siedlecką. Przed drugą wojną światową ziemie te obejmowały zespół powiatów wchodzących w skład województwa lubelskiego. Zgodnie z ówczesnym podziałem administracyjnym stanowiły one północną jego część (z powiatami: siedleckim, bialskim, łukowskim, radzyńskim i włodawskim).

² Garnizon – słowo pochodzące z jęz. francuskiego, to jedna lub kilka położonych obok siebie miejscowości, gdzie stale lub okresowo przebywają oddziały różnych rodzajów sił zbrojnych oraz mieszczą się instytucje

Dywizji Piechoty (DP): 22 pułk piechoty (pp), 34 pp, 35 pp i 9 pułk artylerii polowej/lekkiej³. Jedynie w garnizonie Łuków przed wybuchem II wojny św. stacjonowały oddziały ułanów z Ośrodka Zapasowego Nowogródzkiej Brygady Kawalerii (25., 26. i 27. pułk ułanów)⁴.

Garnizony Południowego Podlasia wchodziły w skład Okręgu Korpusu nr IX z siedzibą w Brześciu nad Bugiem. Swoim zasięgiem obejmował on obszar niespójny wewnętrznie, rozciągający się od centralnej Polski (Siedlce, Łuków, Biała Podlaska) po granicę z ZSRR. Na terenie OK IX stacjonowały: 9., 20. i 30. DP oraz IX Brygada Jazdy. Podział administracyjny państwa nie pokrywał się z wojskowym podziałem terytorialnym – województwo lubelskie terytorialnie wchodziło w skład OK nr II i OK nr IX. OK IX swoim zasięgiem obejmował obszar niespójny wewnętrznie, rozciągający się od centralnej Polski (garnizony: Siedlce, Łuków i Biała Podlaska) po granicę ze Związkiem Sowieckim (garnizony Pińsk, Baranowicze, posterunki batalionów Korpusu Ochrony Pogranicza). OK IX był właściwie jednostką administracyjną bardziej związaną z Kresami, niż z Polską centralną⁵. Garnizony Południowego Podlasia pod względem administracji cywilnej znajdowały się w województwie lubelskim, natomiast pod względem administracji wojskowej przynależały do DOK IX w woj. poleskim⁶.

26 sierpnia 1922 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSWojsk.) postanowiło przenieść pułki 9 DP z Litwy Środkowej do stałych garnizonów na Południowym Podlasiu⁷. Skład poszczególnych garnizonów na omawianym terenie do 1939 r. przedstawiał się następująco⁸:

Siedlce: od września 1922 r. do listopada 1933 r. – 22 pp oraz II i III dywizjon 9 pac (I dywizjon stacjonował w Brześciu nad Bugiem); od listopada 1933 r. do września 1939 r. – 22 pp, I i II dywizjon 9 pal (III/9 pap przeszedł z Berezny Kartuskiej do Białej Podlaskiej)⁹, 9 pluton żandarmerii, dowództwo i sztab 9 DP, placówka oficerska Samo-

---

lub zakłady wojskowe stanowiące załogę garnizonu. Granice garnizonu wyznacza dowódca okręgu wojskowego; zasadniczo przebiega ona w promieniu ok. 3-6 km od ostatnich zabudowań miejscowości, będącej stałym miejscem postoju załogi garnizonu. Utrzymanie dyscypliny i porządku wojskowego należy do obowiązków dowódcy garnizonu; w większych garnizonach może być utworzona etatowa komenda garnizonu. W garnizonie organizuje się służbę garnizonową – *Leksykon Wiedzy Wojskowej*, Warszawa 1979, s. 123.

³ Do 1932 roku pułk nosił nazwę „9 pułk artylerii polowej”. Od 1932 r., w wyniku podziału artylerii na trzy typy: lekką – obejmującą kalibry do 100 mm, ciężką – kalibry do 155 mm i najcięższą – powyżej 155 mm, wszystkie pułki artylerii polowej przemianowano na pułki artylerii lekkiej.

⁴ Szwadrony Zapasowe NBK, będące punktem wyjścia jej Ośrodka Zapasowego umieszczono w Łukowie ze względu na jego znaczne oddalenie od granic państwa. OZ NBK miał być zorganizowany w wyniku powszechnej mobilizacji przez szwadron zapasowy 25 pułku ułanów. Do sierpnia 1928 roku w garnizonie Łuków stacjonował 35 pp (przeniesiony następnie do Brześcia nad Bugiem).

⁵ *Korpus Poleski. Jednodniówka z okazji 10-lecia odzyskania niepodległości*, Brześć n/Bugiem 1928, s. 22.

⁶ P. Borek, *Garnizony wojskowe na Południowym Podlasiu w latach 1918-1939*, t. II, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. P. Matusaka, Siedlce 2011, s. 514-519.

⁷ CAW, Akta 9 DP, sygn. I.313.9.14. *Likwidacja oddziałów 9 DP i przejście do pokojowych garnizonów*, Mołdeczno, dn. 15.IX.1922 r. Przed przybyciem 9 DP na terenie Okręgu Korpusu IX stacjonowały już: 30 Dywizja Piechoty oraz IX Brygada Jazdy. Wcześniej, bo jeszcze w okresie działań wojennych od 1918 do 1920 roku na Południowym Podlasiu rozmieszczone były bataliony zapasowe pułków piechoty 9 Dywizji Piechoty, a także baterie zapasowe 9 pułku artylerii polowej i 9 pułku artylerii ciężkiej. Od lipca do września 1920 roku podczas ofensywy sowieckiej jednostki zapasowe z południowego Podlasia zostały ewakuowane na lewy (zachodni) brzeg Wisły.

⁸ Ze względu na ograniczenia objętościowe artykułu wymieniam tu tylko najważniejsze jednostki wchodzące w skład poszczególnych garnizonów, pomijając oddziały stacjonujące w nich czasowo.

⁹ 9 pac przeniesiono do Włodawy.

dzielnego Referatu Informacyjnego IX DOK Brześć n. Bugiem, Powiatowa Komenda Uzupełnień, Rejonowy Inspektorat Koni, Wojskowy Sąd Rejonowy, oficer placu, Obwodowa Komenda Przystosowania Wojskowego (PW) nr 22 przy 22 pp, parafia wojskowa Najświętszego Serca Jezusa, Powiatowy Komendant PW „Krakusów”, powiatowy Komendant PW, wojskowe urzędy kwaterunkowe i gospodarcze¹⁰.

Biała Podlaska: od września 1922 r. do listopada 1933 r. – 34 pp oraz I i II dyon 9 pal (III/9 pal z braku pomieszczeń rozlokowano w Berezie Kartuskiej); od listopada 1933 r. do września 1939 r. – 34 pp, III/9 pal, oficer placu, Komenda Rejonu Uzupełnień, Posterunek 9 Dywizjonu Żandarmerii, Rejonowy Inspektorat Koni (na powiaty: Biała Podl., Radzyń Podl., Łuków i Włodawa), Obwodowa Komenda Przystosowania Wojskowego nr 36 (na powiaty Biała Podl. i Włodawa), Ośrodek Lotniczego Przystosowania Wojskowego, Parafia Wojskowa św. Krzyża oraz Kierownictwo Fabryki Lotniczej – Ekspozytura nr IV. Do białskiego garnizonu należała również jednostka lotnicza przy Podlaskiej Wytwórni Samolotów (PWS) z wydziałami: lotniczym, odbioru technicznego sprzętu lotniczego dla wojska, ochrony i obrony plot.

Łuków: od września 1922 r. do sierpnia 1928 r. – 35 pp (II batalion w listopadzie 1924 roku przeniesiono do Brześcia nad Bugiem, rok później do Brześcia przeniesiono także dowództwo i III batalion 35 pp, natomiast I batalion 35 pp, do reszty jednostki ostatecznie dołączył w sierpniu 1928 roku). Na miejsce 35 pp do garnizonu Łuków przybyły szwadrony zapasowe 25., 26. i 27. pułku ułanów. Pułki te wchodziły w skład Brygady Kawalerii „Baranowicze”, przemianowanej w 1937 roku na Nowogródzką Brygadę Kawalerii i tworzyły jej Ośrodek Zapasowy¹¹.

Po translokacjach z 1933 roku pułki 9 DP zajmowały zwarty obszar połączony strategiczną linią kolejową, co pozwalało na dość szybkie ich zmobilizowanie i przewiezienie do wybranego rejonu.

Obecność garnizonów w miastach Południowego Podlasia powodowała powstawanie trwałych i silnych związków wojska z miejscowym społeczeństwem, które kształtowały się na wielu różnych płaszczyznach, zwłaszcza na płaszczyźnie ekonomicznej i społeczno-kulturalnej. Wojsko stanowiło ważną drogę kariery dla młodzieży regionu – bardzo często dopiero podczas służby młodzi żołnierze mogli poszerzyć swoje wiadomości o Polsce i świecie, zapoznać się z osiągnięciami cywilizacyjnymi, takimi jak np. radio, kino, czy wreszcie zdobyć zawód (poprzez różnego rodzaju kursy organizowane w garnizonach).

Garnizony odgrywały bardzo ważną rolę w życiu społecznym i gospodarczym Południowego Podlasia zwłaszcza, że stacjonujące tu jednostki były dość liczne. Powstawały więc trwałe związki z ludnością cywilną, a żołnierze czynnie uczestniczyli we wszelkich inicjatywach społecznych.

Południowe Podlasie było terenem nastawionym głównie na produkcję rolniczą, toteż zawsze istniały tutaj duże nadwyżki płodów rolnych. Dużą część tych nadwyżek zakupywały lokalne garnizony. Dostawy dla wojska były bardzo atrakcyjne wśród miejscowej ludności, dlatego dowództwa garnizonów najkorzystniejsze dla siebie oferty wybierały drogą przetargów. Poza żywnością garnizony zamawiały najczęściej: środ-

¹⁰ Garnizon siedlecki, liczący ponad 2000 żołnierzy, był największym garnizonem na południowym Podlasiu. Zaraz za nim plasował się garnizon białski (ponad 1000 żołnierzy).

¹¹ P. Borek, *Garnizony wojskowe ...*, s. 527-535.

ki opatrunkowe, blachę, pieczętąki, kłódki, farby, zamki do karabinów, szable, drabiny, podkowy, uprzęże, etc.¹² Wojsko zakupywało także paszę dla koni. Tutaj dostawami zajmowały się głównie dwory, choć istniały także specjalne przedsiębiorstwa, trudniące się pośrednictwem w tym zakresie¹³. Armia zakupywała także konie remontowe – tzn. konie, które po ujeżdżeniu i odpowiedniej tresurze kierowano do jednostek.

Wojsko było więc bardzo ważnym kontrahentem, gdyż ze względu na swe potrzeby zapewniało zbyt nawet dużym firmom. Dzięki wojskowym zamówieniom tysiące ludzi zachowało pracę i źródło utrzymania. Najbardziej widoczne było to w małych miejscowościach garnizonowych, takich jak Biała Podlaska czy Łuków. Miasta garnizonowe po prostu „żyły z wojska”.

Garnizony sprzedawały nadwyżki i odpady materiału intendenckiego (mundury, materiał, skóry). Np. w przetargu z 10.VIII.1928 r. siedlecki garnizon oferował do sprzedaży: odpadki i nieużytki materiału mundurowego, filcu, bawełny (razem około 1 t) żelaza, blachy oraz 1,5 t odpadków skóry¹⁴. Były to duże ilości i niewątpliwie znalazły nabywców wśród miejscowych rzemieślników.

Do prac na terenie obiektów wojskowych zatrudniano specjalistów oraz robotników niewykwalifikowanych, co miało znaczenie dla miejscowego rynku pracy. Np. w Siedlcach wielu robotników pracowało w garnizonowej Składnicy Materiałów Intendentury. W lipcu 1932 r. ich stawki wyglądały następująco: brygadzysta 95 gr na godzinę, robotnik niewykwalifikowany 35 gr, kobieta 18-30 gr¹⁵. Z kolei w garnizonie bialskim wiele osób znalazło zatrudnienie w Podlaskiej Wytwórni Samolotów. Podczas manewrów – np. przy transporcie sprzętu i materiałów – wojsko zatrudniało także właścicieli koni i wozów. Komendy garnizonu korzystały również z innych usług różnego typu przedsiębiorstw, jak kominarskich czy murarskich.

Z pomocą władz miejskich Komendy Garnizonów starały się częściowo rozwiązywać problem lokalowy. Wobec braku pomieszczeń w koszarach dla części kadry władze garnizonów musiały szukać jej odpowiednich kwater w mieście. Ponadto duża część pensji oficerów i podoficerów oraz żołd szeregowych wydawane były na terenie miast garnizonowych. Tworzyło to rynek, który w znacznym stopniu pokrywał zapotrzebowanie żołnierzy. Rozwijała się przede wszystkim sieć gastronomiczna i różnego typu działalność usługowa¹⁶.

W związku z małą ilością sprzętu motorowego w wojsku ruchliwość oddziałów na polu walki zależała od kondycji koni pobranych podczas mobilizacji. Dużą wagę przykładano więc do rozwoju hodowli i zapoznania żołnierzy z zasadami pielęgnacji tych zwierząt. Na przełomie roku 1928 i 1929 zaczęły powstawać szwadrony Przysposobienia Wojskowego Konnego (PWK), które przyczyniły się do popularyzacji hodowli konia na wsi. Szczególny nacisk położono na podnoszenie wartości tych zwierząt w rejonach stacjonowania pułków kawalerii i artylerii. Najbardziej pożądane było rozwijanie hodowli koni typu taborowego, używanych normalnie do prac polowych. W 1925 r. udało się pra-

¹² P. Borek, *Oddziaływanie wojska na lokalne społeczeństwo w garnizonach południowego Podlasia w okresie międzywojennym*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 9, 2011, s. 42.

¹³ CAW, Komenda Garnizonu Siedlce [dalej KG Siedlce], sygn. I.372.49.4.; *Zakup owsa dla wojska*, „Głos Spółdzielczy” nr 17 z 1.IX.1936 r., s. 6.

¹⁴ „Placówka”, nr 29 z 3.VIII.1928 r., s. 1.

¹⁵ CAW, KG Siedlce, dz. cyt.

¹⁶ P. Borek, *Oddziaływanie wojska...*, s. 43-44.

wie całkowicie wyłączyć z dostaw dla wojska handlarzy i zakupić ok. 6 tys. koni bezpośrednio u hodowców¹⁷. Konie garnizony kupowały corocznie, m.in. na targu, który odbył się 18.III.1932 r. w Siedlcach komisja wojskowa zakupiła około 100 koni płacąc do 1200 zł za sztukę¹⁸. Ponadto wojsko stosowało dodatki hodowlane (5% cen sprzedaży), a chłopów, którzy regularnie dostarczali komisjom remontowym konie, nagradzano różnymi upominkami. Oprócz zakupów koni wojsko także sprzedawało te, które nie nadawały się do dalszej służby lub okazywały się nieprzydatne. Np. jesienią 1921 r. na Południowym Podlasiu wyprzedaż nadetatowych koni zaplanowano następująco: I dzień licytacji (10. XI. Siedlce) – w baonie zapasowym 22 pp, około 15 koni; II dzień licytacji (18.XI. Biała Podlaska) – w baonie zapasowym 34 pp, ok. 20 koni. Podobnie było w lutym i marcu 1926 roku. Garnizon Siedlce wystawił wówczas do sprzedaży 30 koni, Biała Podlaska 50, Łuków 4. We wrześniu 1934 r. sprzedaż koni dla wojska odbywała się w: Międzyrzeczu Podl., Siedlcach i Łosicach. Licytacje odbywały się w dni targowe¹⁹.

30.XI.1934 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych wydało rozporządzenie o sposobach propagowania należytej pielęgnacji konia i utrzymania zaprzęgu konnego. Najbardziej rozwój hodowli konia na wsi popierała kawaleria i artyleria. Dowódcy tych broni częściej od innych donosili o kłopotach hodowców, proponowali podniesienie cen za wypożyczenie koni chłopskich na ćwiczenia wojskowe, domagali się wzmożenia akcji propagandowo-oświatowej. W 1935 r. garnizony po raz pierwszy zorganizowały obchody „Dnia Konia”, które bardzo szybko zdobyły popularność, zwłaszcza wśród chłopów. W dniu święta pułki prowadziły konkursy zaprzęgów cywilnych i zawody hippiczne, zwycięzców nagradzano upominkami, premiami pieniężnymi, narzędziami rolniczymi. Dla publiczności natomiast urządzano pokazy kucia koni i woltyżerki. Z powodu skromnych funduszy wojsko starało się wciągnąć do organizacji imprezy różne towarzystwa rolnicze i organizacje społeczne, które tworzyły powiatowe komitety obchodów „Dnia Konia”²⁰.

Przykładowo 31.X.1936 r. „Dzień Konia”, połączony z pokazem hodowlanym kłaczy, zorganizowano w Białej Podlaskiej na placu 9 pal. Na program obchodu składały się: pokaz kucia konia, konkurs zaprzęgów miejskich i wiejskich, konkurs dla podkuwaczy koni, pokaz prawidłowego i wadliwego zaprzęgu, konkurs powożenia, pokaz zaprzęgów wzorowych, wyścigi włościańskie, zawody konne podoficerów²¹. 8.VIII.1937 r. wojsko oraz organizacje rolnicze powiatu siedleckiego urządziły „Dzień Konia” na terenie koszar 22 pp. Program obejmował: konkurs i dekoracje pojazdów konnych, pokaz kucia koni, pokaz koni typów wojskowych, pogadanki o racjonalnym wychowaniu źrebiąt, pokazy koni hodowlanych, jazdy zaprzęgiem, konkurs hippiczny, pokaz ujeżdżania koni remontowych, jazdę zaprzęgiem artyleryjskim, woltyżerkę²². W powiatach, gdzie regularnie obchodzono „Dzień Konia” Rejonowi Inspektorzy Koni meldowali o wzroście zainteresowania hodowlą i pielęgnacją tych zwierząt.

¹⁷ J. Odziemkowski, *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996, s. 154-157.

¹⁸ „Gazeta Podlaska” nr 12 z 25.IV.1932 r., s. 3.

¹⁹ P. Borek, dz. cyt., s. 45. Szerzej na ten temat zob. R. Roguski, *Hodowla koni na potrzeby wojska w rejonie dyslokacji 9 Dywizji Piechoty 1918-1939*, „Szkice Podlaskie” 2009-2010, z. 17-18, s. 187-204.

²⁰ P. Borek, dz. cyt., s. 46-47.

²¹ „Dzień konia” i pokaz hodowlany, „Głos Społeczny” nr 20 z 15.X.1936 r., s. 5-6.

²² „Życie Podlasia” nr 31 z 1.VIII.1937 r., s. 2; Obchód „Dnia konia” w Siedlcach, „Życie Podlasia” nr 33 z 15.VIII.1937 r., s. 3; Dzień konia w Siedlcach, „Głos Podlaski” nr 32 z 8.VIII.1937 r., s. 393.

Żołnierze garnizonów Południowego Podlasia aktywnie pomagali ludności cywilnej w naprawie zniszczonych dróg, mostów, tłumieniu pożarów, czy ratowaniu dobytku podczas klęsk żywiołowych. Pomoc ta była szczególnie cenna na terenach zaniedbanych gospodarczo, położonych z dala od większych miast i szlaków komunikacyjnych. Przykładowo – 16.II.1930 r. oddano do użytku publicznego most pod Kijowcem (pow. bialski) zbudowany przez saperów 34 pp²³. Piechurzy wybudowali także drogę i most na rzece Krznie w Białej Podlaskiej, które oddano do użytku 3.V.1931 r. Obiekty te pozwalały znacznie skrócić czas marszu na poligon, a korzystali z nich zarówno żołnierze, jak i mieszkańcy miasta²⁴.

Żołnierze wykazywali także wiele inicjatywy w zakresie pomocy bezrobotnym, szczególnie w okresie kryzysu z lat 1930-1934. Pomoc ta prowadziła do rozładowywania napięć społecznych oraz zwiększania bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. W prasie wojskowej propagowano ideę opłacania kosztów pomocy bezrobotnym z pieniędzy zaoszczędzonych wskutek rezygnacji z niektórych imprez oraz dobrowolnie zebranych składek. Miejskie Komitety Pomocy Bezrobotnym, w skład których wchodził oficerowie i podoficerowie lokalnych garnizonów, organizowano corocznie pod koniec jesieni. I tak już jesienią 1930/1931 r. kadra pułków stacjonujących w garnizonach podlaskich samorzutnie opodatkowała się na pomoc dla bezrobotnych²⁵. Oddawano również ciepłą odzież, buty, przybory szkolne. W garnizonie siedleckim wydatnej pomocy wojsko udzieliło w zimie 1930/31 r., kiedy Komitet Pomocy Bezrobotnym wydawał posiłki dla 1200 osób dziennie. Żołnierze zapewnili stronę techniczną całej akcji, tzn. dostarczyli produkty, przygotowywali i wydawali posiłki²⁶. W lutym 1931 r. pracownicy Powiatowej Komendy Uzupelnień w Łukowie jednorazowo przekazali 10 zł na konto Miejskiej Kasy Pomocy Bezrobotnym²⁷. Podobnie było zimą 1931/32 r. – np. w spółdzielni „Rolnik” i magazynach 22 pp – zaplanowano składowanie zboża, skąd po zaspokojeniu potrzeb własnych nadwyżka miała być przekazywana na pomoc bezrobotnym²⁸.

Akcję pomocy bezrobotnym ujęto w ramy organizacyjne: 10.I.1933 r. jednostki miały złożyć meldunki o jej przebiegu, a do 20.V.1933 r. szczegółowe sprawozdania z całości wykonanych prac (dożywiania, zatrudniania bezrobotnych, zbiórek pieniężnych, etc.). Najpopularniejszą formą pomocy ze strony wojska były mniej lub bardziej dobrowolne składki oraz dochody z imprez organizowanych w tym celu w garnizonach. Przykładowo 4.II.1933 r. podchorążowie Dywizyjnego Kursu Podchorążych Rezerwy z Siedlec zorganizowali bal garnizonowy, z którego dochód w wysokości 151 zł przekazali na fundusz pomocy bezrobotnym²⁹. W marcu 1935 r. Ministerstwo Komunikacji na wniosek MSWojsk. zgodziło się zatrudniać do prac sezonowych pewną ilość żołnierzy przechodzących do rezerwy. Dowódcy jednostek mieli wytypować kandydatów, niektórzy z nich mocno zaangażowali się w tę akcję, osobiście zwracając się z

²³ *Otwarcie mostu na rzece Krznie pod wsią Kijowiec pow. Biała Podl.*, „Podlasiak” nr 12 z 30.III.1930, s. 5.

²⁴ *34 p. p. buduje most i drogę*, „Nowiny Podlaskie” nr 9 z 29.IV.1931, s. 3. Warto dodać, że budowa przez 34 pp mostu i drogi (mimo, że połączyły one 2 duże dzielnice miasta) nie spotkała się z przychylnością miejscowych właścicieli terenów, które na potrzeby budowy zajęło wojsko – zob. szerzej: P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego w Białej Podlaskiej w latach 1918-1939*, Biała Podlaska 2006, s. 119-120.

²⁵ „Gazeta Podlaska” nr 30 z 25.X.1931 r., s. 6.

²⁶ Tamże, nr 5 z 15.II.1931 r.

²⁷ „Gazeta Powiatu Łukowskiego” nr 2 z lutego 1931 r., s. 3.

²⁸ *Pomoc bezrobotnym*, „Gazeta Podlaska” nr 29 z 15.X.1931 r., s. 7.

²⁹ „Nowa Gazeta Podlaska” nr 6 z 12.II.1933 r.; „Życie Podlasia” nr 43 z 25.X.1936 r. s. 2.

prośbami o pracę dla żołnierzy osiągających najlepsze wyniki w szkoleniu³⁰. W pomoc bezrobotnym zaangażowany był także garnizon Biała Podlaska – np. w listopadzie 1936 r. III dywizjon 9 pal urządził zawody konne, z których całkowity dochód (176,82 zł) przekazano białskim bezrobotnym³¹.

Pod koniec lat 30-tych akcją pomocy bezrobotnym wzbogacono o nowe elementy. Najpopularniejszą i najszerzej stosowaną formą pomocy było prowadzenie bezpłatnych kuchni. Posiłki dla pozbawionych pracy wydawano przy okazji poboru rekruta, w ramach akcji oświatowo-propagandowej wśród poborowych, jak również podczas występów chórów i orkiestr wojskowych. W miastach garnizonowych wojsko mogło wyżywić z własnych środków 10-20% ogółu osób, które korzystały z tej formy pomocy. Wszystkie kwoty pochodziły z obowiązkowego opodatkowania poborów, dobrowolnych składek oraz pieniędzy zaoszczędzonych w jednostkach, nie obciążały więc budżetu MSWojsk. Pomoc bezrobotnym objęła właściwie wszystkie miejscowości garnizonowe, a często wychodziła na teren najbliższego powiatu. Wsparcie to pomogło więc wielu rodzinom przetrwać najtrudniejsze okresy, ułatwiło kontynuowanie nauki dzieciom, co wpływało na pozytywny stosunek społeczeństwa do wojska, a ludności miasta do „swojego” garnizonu. I tak w październiku 1938 r. korpus podoficerski 22 pp, 9 pal i urzędów wojskowych garnizonu siedleckiego zadeklarował pomoc dla bezrobotnych na okres 5 miesięcy w wysokości 20 gr i 0,25% w zależności od wysokości poborów³². W tym samym roku z funduszu reprezentacyjnego 22 pp (5000 zł) zakupiono 1160 kg mąki, którą pułk rozdał 105 biednym rodzinom z powiatu łukowskiego i siedleckiego³³. Nie zapomniano także o dzieciach z najuboższych rodzin – np. dowództwo garnizonu białskiego w grudniu 1936 r. ofiarowało na zimę 25 pełnych porcji obiadowych na dożywianie najbiedniejszych dzieci³⁴. W styczniu 1937 r. także podoficerowie 22 pp zebrali wśród siebie 125 zł, które przeznaczili na pomoc dzieciom bezrobotnych. Również co roku w grudniu żołnierze, zamiast życzeń świątecznych i noworocznych, zbierali dla najmłodszych pieniądze na „gwiazdkę”³⁵. Niezależnie od składek wojska, osobne zbiórki prowadziła Rodzina Wojskowa, która na rzecz bezrobotnych urządziła pogadanki i koncerty.

Żołnierze południowopodlaskich garnizonów pomagali także powodzianom. 23.VII.1934 r. w Siedlcach utworzono Komitet Pomocy Powodzianom, kierowany przez płk Stanisława Świtalskiego – dowódcę piechoty 9 DP. Już tydzień później oficerowie i podoficerowie 22 pp zadeklarowali przekazywać (przez rok) na rzecz powodzian 1% poborów, a płk Świtalski – 2%. Ponadto kadra zgodziła się przyjąć na 12 miesięcy sześcioro dzieci z terenów dotkniętych powodzią. Rodzina Wojskowa dostarczyła poszkodowanym ubrania, a 22 pp żywność. Natomiast szeregowi niezawodowi z 1 kompanii strzeleckiej i kompanii karabinów maszynowych 22 pp przeznaczili na rzecz

³⁰ *Praca dla żołnierzy-rezerwistów*, „Życie Podlasia” nr 7 z 14.II.1937 r., s. 4.

³¹ *Miejski Komitet Obywatelski Zimowej Pomocy Bezrobotnym w Białej Podlaskiej*, „Głos Społeczny” nr 23 z 1.XII.1936 r., s. 2.

³² CAW, KG Siedlce, sygn. I.372.49.5.

³³ Tamże, Akta 22 pp, sygn. I.320.22.1., Rozkaz nr 66 z 23.IV.1938 r., k. 2.; „Podlasie” nr 97 z 15.V.1938 r., s. 7.

³⁴ *Miejski Komitet Obywatelski Zimowej Pomocy Bezrobotnym w Białej Podlaskiej*, „Głos Społeczny” nr 23 z 1.XII.1936 r., s. 2.

³⁵ *Ofiary dla najbiedniejszych dzieci*, „Życie Podlasia” nr 50 z 5.XII.1935 r., s. 3; „Ziemia Siedlecka” nr 2 z 20.I.1937 r.

powodzian swój żołąd z 1.VIII.1934 r.³⁶ W pomoc włączył się także garnizon bialski – 11.VIII.1934 r., na zebraniu towarzyskim w Kasynie Oficerskim 34 pp, zebrano 600 zł, które przekazano poszkodowanym. Miejscowe jednostki udostępniły także własne środki komunikacji na przewiezienie zebranych produktów³⁷.

Następstwem dużego zainteresowania MSWojsk. wychowaniem i wykształceniem młodzieży była pomoc, jakiej wojsko udzielało szkołom cywilnym. Już w pierwszych latach niepodległości część pułków przekazywała szkołom niewielkie sumy pieniędzy na zakup odzieży i przyborów szkolnych dla dzieci z najuboższych rodzin. Większość zebranych kwot przeznaczano na zakup jedzenia, przyborów szkolnych oraz odzieży. Pod koniec 20-lecia międzywojennego najwięcej środków przeznaczano na remonty i budowę nowych szkół oraz dożywianie dzieci³⁸.

W latach 1936-1939 akcję pomocy szkołom znacznie rozwinęto. Np. w marcu 1937 roku wojewoda poleski – Jerzy Albin de Tramecourt przyjął delegację 22 pp, która przedstawiła mu uchwałę korpusu oficerskiego, w sprawie budowy szkoły powszechnej we wsi Osobowicze, pow. piński (w okolicach tej wsi pułk toczył krwawe boje podczas wojny polsko-bolszewickiej). Oprócz budowy siedlecki pułk postanowił zaopiekować się przyszłym rejonem szkolnym także pod względem gospodarczym i kulturalnym oraz otoczyć specjalną opieką lokalną młodzież³⁹.

Od 1.XII.1937 r. do 9.IV.1938 r. również w Białej Podlaskiej wojsko przyszło z wielką pomocą w akcji dożywiania niezamożnej młodzieży we wszystkich publicznych szkołach powszechnych. Przez całą zimę wydano szkołom 43 839 porcji, co stanowiło ok. 500 porcji dziennie. Nie liczone nic za obsługę, zużycie naczyń, transport, opał, a jedynie pobierano symboliczną opłatę 10 gr za porcję – jako zwrot kosztów nabycia produktów. Dodatkowo na tę akcję wojsko ofiarowało 7 ton węgla⁴⁰. Z okazji 20-lecia istnienia 34 pp ufundował szkołę w Zalesiu (pow. prużański), którą opiekował się już od 1936 r. (m.in. rozdzielał pieniądze na pomoce szkolne i pomoc biednym dzieciom). Symboliczne przekazanie daru nastąpiło podczas święta pułkowego 8.V.1938 r. (całkowity koszt przedsięwzięcia wyniósł 10 000 zł)⁴¹.

Z kolei w styczniu 1939 r. podoficerowie szwadronów zapasowych NBK zorganizowali dla społeczeństwa Łukowa zabawę taneczną w świetlicy żołnierskiej, z której dochód (85,05 zł) przekazali na ubogie dzieci oraz budowę szkoły w Skrobowie (pow. nowogródzki)⁴². W drugiej połowie lat 30-tych patronat nad szkołą powszechną w Boszni (pow. lwowski) objął 9 pal. Artylerzyści przeprowadzali tam drobne remonty, fundowali pomoce naukowe, wyposażenie klas, kupowali słodycze, dzieci zapraszano do Siedlec. Szczególnie mocno w tą działalność zaangażowany był korpus oficerski pułku. Podczas zabawy karnawałowej 4.II.1939 r. żołnierze zebrali kwotę 247,90 zł, którą w całości przekazali „swojej” szkole. W podzięce za cenny patronat i opiekę szkole w Boszni nadano imię „9 Pułku Artylerii Lekkiej”⁴³.

³⁶ Akcja pomocy dla dotkniętych powodzią, „Życie Podlasia” nr 14 z 5.VIII.1934 r., s. 1.

³⁷ Akcja pomocy powodzianom w mieście i powiecie, „Głos Społeczny” nr 18 z 1.VIII.1934 r., s. 6; nr 19 z 20.VIII.1934 r., s. 7; Pomoc powodzianom, „Głos Społeczny”, nr 4 z 18.II.1935 r., s. 8.

³⁸ Zob. szerzej: J. Odziemkowski, dz. cyt., s. 89, 90-92.

³⁹ Z 22 pułku piechoty, „Ziemia Siedlecka” nr 8 z 20.III.1937 r., s. 4.

⁴⁰ Wojsko – dzieciom, „Głos Społeczny” nr 9 z 1.V.1938, s. 6.

⁴¹ P. Borek, Garnizon Wojska Polskiego..., s. 120.

⁴² Idem, Oddziaływanie wojska..., s. 52.

⁴³ P. Zarzycki, 9 pułk artylerii lekkiej, Pruszków 1996, s. 14-15.

Delegacje szkół uczestniczyły natomiast w świętach pułkowych, Święcie Żołnierza, powitaniu rekrutów, etc. Np. 12.VI.1938 r. 22 pp zaprosił na swoje 20-lecie 50 dzieci ze wsi Osobowicze. Obecni na święcie dostali upominki, a dodatkowo żołnierze na swój koszt zorganizowali im jednodniową wycieczkę do Warszawy⁴⁴. W roku szkolnym 1938/1939 pułki DOK IX objęły opieką 92 szkoły, na łączną sumę 75 559 zł, z czego na: dożywianie 6137 zł, odzież 3514 zł, remonty i budowę szkół 40 289 zł. Przekazano także 20 odbiorników radiowych⁴⁵. Pomoc szkołom spowodowała, iż dziesiątki tysięcy młodzieży mogło zapoznać się z warunkami służby wojskowej, a armia uzyskała pewien wpływ na wychowanie obywatelskie w szkołach.

Jednak nie tylko wojsko „dawało” społeczeństwu. Także mieszkańcy miast garnizonowych okazywali „swoim” pułkom sympatię, i starali się w miarę możliwości przekazywać im różne dary. Pierwszym z takich gestów było fundowanie oddziałom sztandarów pułkowych. Podlaskie społeczeństwo często zakupywało jednostkom także biblioteki pułkowe, wyposażenie świetlic i Domów Żołnierza, a w latach trzydziestych radia oraz uzbrojenie i sprzęt. Organizowało też poczęstunki i prezenty świąteczne dla żołnierzy. Np. na Wielkanoc 1928 r., z inicjatywy LOPP, PCK i ZS urządzono święcone dla żołnierzy 35 pp. Poza darami w naturze (chleb, mąka, piwo, papierosy, wódka) ofiarowano im także pieniądze w wysokości 51,83 zł⁴⁶. O żołnierzach nie zapomniano również podczas Bożego Narodzenia – 24.XII.1929 r. Komitet Gwiazdki dla Żołnierza zorganizował dla 75 szeregowych 35 pp wieczerzę wigilijną, po której przekazano im prezenty⁴⁷.

Na proces rozwoju świadomości narodowej ludności w garnizonach wpływały uroczyste obchody świąt państwowych, narodowych i pułkowych, podczas których organizowano uroczyste przemarsze z orkiestrą, defilady, zawody sportowe, akademie i zabawy taneczne. Wojsko było inicjatorem budowy wielu pomników bohaterów narodowych, poświęconych powstaniom, czy wojnom 1914-1918 i 1919-1920 r. Opiekowało się także cmentarzami wojennymi, mogiłami powstańcami, fundowało pamiątkowe tablice.

Dowódcy garnizonów zapraszali delegacje miejscowej ludności na święta wojskowe i państwowe obchodzone w oddziałach, wręczenia i poświęcenia sztandarów, zabawy, występy zespołów wojskowych. W świętach państwowych brali udział wszyscy żołnierze, a wojsko występowało tu w roli współgospodarza. W II Rzeczypospolitej najważniejszymi świętami narodowymi były rocznice: uchwalenia Konstytucji 3 Maja oraz odzyskania niepodległości 11.XI.1918 r. Kolejnymi ważnymi świętami państwowymi były przypadające na 19 marca imieniny Józefa Piłsudskiego oraz Święto Żołnierza obchodzone co roku 15 sierpnia (w rocznicę Bitwy Warszawskiej 1920 roku).

Najważniejszym dniem dla żołnierzy było jednak święto pułku, do którego przygotowania trwały już od kilku tygodni wcześniej. W tym dniu wszystkie pododdziały brały udział w nabożeństwach celebrowanych przez kapelana garnizonu, po czym odbywał się przegląd oddziałów i defilada. Po południu organizowano odczyty, zawody sportowe, loterie i inne atrakcje, a wieczorem zabawy taneczne i akademie. Święta puł-

⁴⁴ CAW, Akta 9 DP, sygn. I.313.9.31., *Półroczne sprawozdanie sytuacyjne sporządzone przez 22 pp o stanie moralnym wojska oraz innych zdarzeń wewnętrznych Sił Zbrojnych za czas od 1.IV.-30.IX.1938 r.*, k. 3.

⁴⁵ J. Odziemkowski, dz. cyt.

⁴⁶ Święcone dla żołnierzy, „Gazeta Powiatu Łukowskiego” nr 1 z 1.V.1928 r., s. 9.

⁴⁷ „Gazeta Powiatu Łukowskiego” nr 2 z 1.II.1930 r., s. 18.

kowe obchodzono bardzo uroczyście i były one bezsprzecznie świętem całego społeczeństwa miast garnizonowych. Jednakże do najbardziej okazałych należały uroczystości przypadające w okrągłe rocznice powstania jednostek lub te, z okazji których miały miejsce szczególnie doniosłe wydarzenia (odsłona pomników, zakup broni lub wyposażenia dla wojska, udział dostojników państwowych i wojskowych, etc.).

W listopadzie 1928 roku hucznie obchodzono dziesięciolecie powstania pułków piechoty 9 DP. W dniach 24-26.XI.1928 r. bardzo uroczyście obchodzono m.in. dziesięciolecie 34 pułku piechoty. Z tej okazji społeczeństwo bialskie zorganizowało Komitet Obchodu 10-lecia 34 pp ze starostą Ignacym Bobkiem na czele, który zaopatrzył świetlicę żołnierską w bibliotekę zawierającą ponad 1000 tomów oprawnych i portrety sławnych mężów oraz urządził w niej kino. Natomiast władze miejskie postanowiły zbudować na terenie koszar instalację elektryczną⁴⁸.

W 1938 roku pułki garnizonów Południowego Podlasia obchodziły swoje dwudziestolecie. Na uroczystości do 22 pp przybyli m.in.: wicepremier Eugeniusz Kwiatkowski, zastępca dowódcy OK I – gen. Henryk Krok-Paszkowski, wojewoda lubelski – J. A. de Tramecourt i władze miejscowe. Dowódca pułku – płk Feliks Jędrychowski wręczył wówczas odznaki pułkowe prezydentom Siedlec i Białej Podlaskiej. Kolarze i młodzież szkolna wręczyli pułkowi ufundowane ckm, a matka chrzestna 22 pp – Anieła Wąsowska – płomień do sygnalówek. Z kolei prezydent miasta Sławomir Łąguna przekazał od ludności: Siedlec – samochód ciężarowy, Radzyna Podlaskiego – urządzenia radiowe, Międzyrzecz Podlaskiego – płomień do werbli. Defiladę odebrał gen. H. Krok-Paszkowski i dowódca 9 DP gen. Wilhelm Orlik-Rückemann. Uroczystości zakończył obiad żołnierski⁴⁹.

Równie okazałe świętowano 20-lecie 34 pp. W obchodach wzięli udział m.in. pierwszy dowódca pułku – gen. Aleksander Narbut-Łuczyński oraz gen. Ludwik Bittner (dowódca 34 pp w latach 1920-1930). Podczas uroczystości przedstawiciele bialskiego społeczeństwa przekazali wojsku ufundowane uzbrojenie – samochód ciężarowy „Grom” oraz komplet karabinów i sprzętu dla plutonu ckm⁵⁰.

Wielkim świętem w historii 9 pal był 17.VII.1938 r., kiedy z rąk marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego pułk otrzymał swój sztandar. Uroczystość wręczenia miała miejsce w Zamościu, a jej organizatorami byli dowódcy OK II Lublin – gen. Mieczysław Smorawiński i OK IX – gen. Franciszek Kleeberg. Poświęcenia sztandarów dokonano po mszy polowej, celebrowanej przez biskupa polowego Wojska Polskiego Józefa Gawlinę. Należy dodać, że sztandar 9 pal ufundowało społeczeństwo podlaskie, co było wyraźnym dowodem bardzo dobrych i życzliwych kontaktów wojska ze społeczeństwem regionu⁵¹.

Drugim ważnym świętem wojskowym było Święto Żołnierza. Tego dnia w garnizonach dekorowano budynki wojskowe, a w kościołach odprawiano msze. Np. w 16 rocznicę bitwy warszawskiej uroczystości Święta Żołnierza w garnizonie Biała Podlaska

⁴⁸ *W dziesiątą rocznicę 34 p.p.*, „Podlasiak” nr 48 z 25.XI.1928, s. 9-11; P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego...*, s. 145-146.

⁴⁹ P. Matusak, A. Winter, *Siedlce 1918-1939*, [w] *Siedlce 1448-1995*, red. E. Kospath-Pawłowski, Siedlce 1996, s. 95.

⁵⁰ „Głos Społeczny”, nr 10 z 12.V.1938 r., s. 3.

⁵¹ P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego...*, s. 148.

trwały dwa dni – 14 i 15 sierpnia.⁵² Niemal identycznie wyglądały obchody zwycięstwa nad Sowiecami w latach następnych⁵³ Święto Żołnierza obchodzono nie tylko w miastach garnizonowych, ale także w większości miejscowości Południowego Podlasia⁵⁴.

Poza świętami i uroczystościami narodowymi oraz pułkowymi inną ważną okazją do demonstracji więzi społeczeństwa z wojskiem był powrót jednostek z manewrów. Powoływano wówczas komitety organizujące powitanie wojska, odbywała się uroczysta defilada, a dowódcy i przedstawiciele społeczeństwa wygłaszali przemówienia⁵⁵.

Równie uroczyste obchodzono rocznice wybuchu powstań narodowych. Oficerowie organizowali dla żołnierzy spotkania z weteranami 1863 r., odczyty i pogadanki. Jeżeli pułk nosił numer, nawiązujący do bojowych tradycji pułków I Rzeczypospolitej, Księstwa Warszawskiego lub Królestwa Kongresowego, szeroko omawiano wówczas bitwy historycznych poprzedników (tak było m.in. w 22 pp). Teatrzyk żołnierski odgrywał scenki poświęcone powstaniom, a chór pułkowy dawał koncert pieśni powstańców. Na przedstawienia zapraszano delegacje miejscowego społeczeństwa, zwłaszcza młodzież ze Związku Strzeleckiego i harcerzy. Razem z nimi żołnierze porządkowali i dekorowali groby powstańcze, leżące w rejonie garnizonów. Na Południowym Podlasiu szczególne znaczenie miały obchody rocznic powstania listopadowego i styczniowego, ponieważ na tym terenie oba zrywy narodowe odcisnęły bardzo wielkie piętno⁵⁶.

Stacjonujące na Południowym Podlasiu oddziały aktywizowały lokalne społeczeństwo także poprzez wychowanie fizyczne. Na obiektach wojskowych odbywały się zawody sportowe nie tylko dla żołnierzy, ale też dla ludności cywilnej. Już w lipcu 1923 r., w garnizonie Biała Podlaska, 34 pp urządził zawody, które zgromadziły dużą liczbę publiczności.⁵⁷ Od 1924 r. sport stał się bardziej masowy, a w zawodach i treningach zaczęła brać udział coraz większa liczba szeregowych.

Wojsko od samego początku było inicjatorem budowy obiektów sportowych. Środki ten cel zdobywano poprzez organizowanie corocznych tygodni sportowych. M.in. cały dochód z tygodnia sportowego w 1923 r. w Siedlcach przeznaczono na zakup terenu pod boisko sportowe. W 1924 r. żołnierze 9 pac i 22 pp własnym kosztem wybudowali stadion sportowy i korty tenisowe, które udostępniano także ludności cywil-

⁵² Święto żołnierza, „Głos Społeczny” nr 17 z 1.IX.1936 r., s. 2-3.

⁵³ Rocznicą zwycięstwa w r. 1920. Święto Żołnierza Polskiego, „Głos Społeczny” nr 16 z 15.VIII.1937 r., s. 2; Święto Zwycięstwa Żołnierza Polskiego, „Głos Społeczny” nr 16 z 15.VIII.1938 r., s. 4-5.

⁵⁴ Archiwum Państwowe w Siedlcach [dalej APS], Starostwo Powiatowe w Siedlcach 1918-1939 [dalej SPS], sygn. 23, Miesięczne Sprawozdanie Sytuacyjne Nr 11/35 – z ruchu politycznego polskiego, k. 119; sygn. 27, Miesięczne Sprawozdania Sytuacyjne nr 1-12 za 1937 r.: Mies. Spr. Syt. Za m-c sierpień 1937 r., k. 93; Święto Żołnierza w Łosicach, „Życie Podlasia” nr 34 z 22.VIII.1937 r., s. 2.

⁵⁵ P. Borek, *Garnizony wojskowe...*, s. 745-747.

⁵⁶ Zob. szerzej: Idem, *Tradycje polskich powstań zbrojnych i ich wpływ na kształtowanie się świadomości narodowej mieszkańców Podlasia*, [w] *Wojsko i kultura w dziejach Polski i Europy. Księga jubileuszowa profesora Piotra Matusaka w 65 rocznicę urodzin*, red. R. Dmowski, J. Gmitruk, G. Korzeń i W. Włodarkiewicz, Warszawa – Siedlce 2006, s. 118-126. Nie zapomniano też o insurekcji kościuszkowskiej – W. Węch-Tchórzewska, *Obchody rocznic powstania kościuszkowskiego na Podlasiu południowym*, [w] *Powstanie 1794 roku na Podlasiu*, red. J. Wojtasik, Siedlce 1997, s. 115.

⁵⁷ „Podlasiak” nr 28 z 15.VII.1923 r., s. 6-7. Tam też podano wszystkie wyniki konkursów. Warto tu odnotować, że redakcja gazety sugerowała istnienie jakichś antypatii pomiędzy 34 pp a 9 pal, co miało wyrażać się w nieobecności oficerów tego drugiego pułku na wspomnianych zawodach. Czy faktycznie istniała jakakolwiek niechęć pomiędzy bialskimi pułkami nie udało się autorowi ustalić.

nej⁵⁸. Dzięki staraniom zarządu Wojskowego Klubu Sportowego (WKS) 34 pp stadion wojskowy wybudowano także w garnizonie Biała Podlaska.

W 1929 r. w Siedlcach odbył się międzynarodowy mecz pomiędzy KS „Hakoach Wiedeń”, a WKS 22 pp. Goście wygrali 2:0, a mecz oglądało 3000 widzów, co było rekordową liczbą w latach 1922-1929⁵⁹. Władze klubu starały się przyciągnąć do niego młodzież, aby zapewnić sobie zaplecze niezbędne do rozwinięcia działalności na szeroką skalę. Było to ważne tym bardziej, że drużyna piłkarska 22 pp grała wówczas w I Lidze.

Na początku 1932 roku WKS 22 pp zorganizował również sekcję narciarską i hokejową, podzielone na: grupę młodzieży szkolnej męskiej i żeńskiej, grupę członków klubów i niestowarzyszonych i grupę wojskowych. Już 21.II.1932 r. zorganizowano pierwszą wycieczkę na nartach⁶⁰. Popularnym sportem w garnizonie Siedlce był także tenis ziemny. 30.IX.-2.X.1927 r. na tutejszych kortach 9 DP rozegrano turniej tenisowy dla oficerów OK IX⁶¹, a rok później korty udostępniono cywilom.

W garnizonach Południowego Podlasia zorganizowano również kolarstwo. Np. w 1927 roku sekcje kolarskie działały przy WKS 22 pp i 9 pał. W tym też roku utworzono Siedleckie Towarzystwo Kolarskie⁶². Żołnierze brali udział w kolarskich imprezach okręgowych, okolicznościowych, czy „Wyścigu do Polskiego Morza”. Organizowano też sztafety kolarskie – np. 2.V.1935 r. do Białej Podlaskiej przybyła sztafeta kolarska, której trasa prowadziła z Wołynia⁶³.

W garnizonie białskim organizowano ponadto zawody i mityngi lotnicze. Dzięki staraniom zarządu PWS miasto stało się jednym z punktów etapowych rozegranego w 1927 roku I Krajowego Konkursu Awionetek. W maju 1929 r. powstała tu szkoła pilotów, wraz z sekcją treningową i sekcją budowy awionetek. Załogi KL PWS brały udział w wielu zawodach o zasięgu międzynarodowym i krajowym oraz wykonywały loty turystyczne i propagandowe⁶⁴. Wojskowe Kluby Sportowe powodowały więc znaczne ożywienie w zakresie wychowania fizycznego wśród społeczeństwa Południowego Podlasia, pobudzały do uczestnictwa w zawodach i uprawianiu różnego rodzaju dyscyplin sportowych.

Współpraca wojska ze społeczeństwem lokalnym przebiegała także na płaszczyźnie oświatowo-wychowawczej. Korzystano tu z pomocy wielu organizacji społecznych i zawodowych, takich jak: PCK, Liga Kobiet, Koło Polek, Polska Macierz Szkolna, Związek Zawodowy Nauczycieli Szkół Średnich, Związek Nauczycieli Szkół Powszechnych. Pomoc ta polegała zarówno na dostarczaniu wykształconych pracowników, jak i zbieraniu funduszy, pomocy naukowych, książek, czy wyposażania sal lekcyjnych⁶⁵.

⁵⁸ J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego w życiu miasta (1918-1939)*, [w] *Spółczesność siedleckie w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne*, red. J. R. Szaflik, Warszawa 1981, s. 233.

⁵⁹ „Przegląd Sportowy” nr 42 z 20.VII.1929 r., s. 5.

⁶⁰ *Z życia sportowego w Siedlcach*, „Nowa Gazeta Podlaska” nr 8 z 21.II.1932 r., s. 3.

⁶¹ CAW, Akta 9 pał, sygn. I.322.9.5., *Rozkaz dzienny nr 202 z 16.IX.1927 r.*

⁶² Zob. szerzej: K. Piech, *Kolarstwo na Podlasiu*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 1991, nr 4, s. 31; Z. Cicirko, *Wychowanie fizyczne i sport w Wojsku Polskim na Lubelszczyźnie w latach 1918-1939*, [w] *Dzieje Wojsko Edukacja. Księga Jubileuszowa profesora Henryka Hermanna w 70. rocznicę urodzin*, red. M. Bednarzak-Libera i J. Gmitruk, Warszawa – Siedlce 2010, s. 524.

⁶³ Święto 34 p. p., „Głos Społeczny” nr 10 z 1.V.1935, s. 7.

⁶⁴ T. Demidowicz, *Biała Podlaska jako krajowy ośrodek przemysłu i sportów lotniczych w okresie międzywojennym*, [w] *Biała Podlaska. Szkice z dziejów miasta i okolic. Materiały z sesji popularnonaukowej z okazji Dni Białej Podlaskiej 26-27 czerwca 1999*, red. J. Flisiński, Biała Podlaska 1999, s. 82-90.

⁶⁵ L. Wyszczelski, *Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918-1945*, Warszawa 2004, s. 74-75.

Nauczaniem początkowym w garnizonach zajmowali się oficerowie oświatowi pułków, z dużą pomocą nauczycieli miejscowych szkół oraz Polskiego Białego Krzyża (PBK). Aby praca oficerów oświatowych przebiegała sprawnie również i dla nich organizowano kursy doszkalające. Np. czterotygodniowy kurs w 9 DP zorganizowano już w sierpniu 1922 r.⁶⁶

Praca oświatowa w podlaskich garnizonach nie byłaby jednak tak skuteczna, gdyby nie pomoc miejscowych aktywistów społecznych. Np. w garnizonie Łuków stałą opiekę nad życiem kulturalno-oświatowym żołnierzy 35 pp (poza referentem oświatowym) sprawowała miejscowa inteligencja, a zwłaszcza Sekcja Oświatowa przy PCK, kierowana przez Celinę Nowińską. Na zebraniach zarządu Sekcji, w których uczestniczył referent oświatowy 35 pp, omawiano wszelkie sprawy związane z oświatą w jednostce. W pomoc zaangażował się również Sejmik Łukowski, który 18.III.1924 r. jednogłośnie uchwalił wyasygnować dla żołnierzy 2000 zł, m.in. na zakup pomocy szkolnych⁶⁷.

3 lata później – od 1.IV. do 1.X.1927 r. Komisja Oświaty Pozaszkolnej łukowskiego Sejmiku Powiatowego zorganizowała ognisko oświatowe dla 195 żołnierzy I batalionu 35 pp (od 1.IV. do 15.VII.1927 r. kształciło się 91 żołnierzy)⁶⁸. Od 1.IV. do 10.VII.1928 r. zorganizowano natomiast ognisko oświatowe kursów dla żołnierzy o 6 stopniach nauczania oraz oddzielny kurs dla podoficerów. Żołnierzom wypożyczano także książki z miejskiej biblioteki. Łącznie w 1928 r. na oświatę pozaszkolną w garnizonie łukowskim przeznaczono 3000 zł⁶⁹.

W garnizonie Siedlce Koło PBK powołano 8.VI.1929 r. Niemal natychmiast przystąpiło ono do pracy, organizując kursy oświatowe dla żołnierzy oraz kursy dla analfabetów. Np. 12.X.1931 r. PBK otworzył 4 kursy dla żołnierzy-analfabetów z 22 pp, na które zapisało się 120 osób⁷⁰. Jesienią 1932 r. zorganizowano kurs czytania i pisania dla żołnierzy 22 pp i 9 pac. Zajęcia odbywały się codziennie wieczorem w godz. 18.00-20.00 (nauczycielami byli absolwenci miejscowego Seminarium Nauczycielskiego). Kurs na poziomie II i III klasy szkoły powszechnej ukończyło ponad 100 żołnierzy. Naukę prowadzono od 7.X.1932 r. do 26.III.1933 r., a lekcje odbywały się w szkole powszechnej im. Elizy Orzeszkowej⁷¹. Ponadto, od początku października 1934 r. do 17.III.1935 r., siedleckie koło PBK zorganizowało cykl niedzielnych pogadarek o Polsce współczesnej, które odbywały się w Domu Żołnierza. Łącznie wygłoszono 18 pogadarek, na których bywało średnio ok. 300 żołnierzy⁷². Podobnie było w garnizonie białskim, gdzie w akcję zwalczania analfabetyzmu wśród żołnierzy włączyli się aktywnie nauczyciele miejscowych szkół. Koło PBK powstało tutaj w styczniu 1935 r. Do listopada 1936 r. liczyło ono 420 osób, w tym 335 Polaków i 85 Żydów⁷³.

⁶⁶ CAW, Akta 9 DP, sygn. I.313.9.32.

⁶⁷ *Oświata żołnierza w Łukowskim*, „Gazeta Łukowska” nr 1 z VIII.1924 r., s. 6.

⁶⁸ *Oświata pozaszkolna w powiecie łukowskim w 1927/28 r.*, „Gazeta Powiatu Łukowskiego” nr 2 z 1.II.1929 r., s. 9.

⁶⁹ S. Kruczek, *Oświata pozaszkolna w powiecie łukowskim w 1927/28 r.*, „Gazeta Powiatu Łukowskiego” nr 3 z 1.III.1929 r., s. 5-6.

⁷⁰ „Gazeta Podlaska” nr 30 z 25.X.1931 r., s. 3.

⁷¹ „Nowa Gazeta Podlaska” nr 50 z 11.XII.1932 r., s. 3; *Koło Siedleckie Polskiego Białego Krzyża*, „Nowa Gazeta Podlaska” nr 47 z 19.XI.1933 r., s. 4.

⁷² „Życie Podlasia” nr 13 z 31.III.1935 r., s. 2; „Życie Podlasia” nr 45 z 10.XI.1935 r., s. 3.

⁷³ *Koło Polskiego Białego Krzyża w Białej Podlaskiej*, „Głos Społeczny” nr 21 z 1.XI.1936 r., s. 10.

Obok żołnierskiej szkoły początkowej w garnizonach Południowego Podlasia organizowano także kursy specjalistyczne. Np. w garnizonie łukowskim Sekcja Oświatowa przy PCK zorganizowała kursy oświatowo-rolnicze dla szeregowych 35 pp, które rozpoczęły się 7.I.1924 r. Uczęszczało na nie 200 żołnierzy, a wykłady odbywały się wieczorem od 18.00 do 20.00 w świetlicy 35 pp. Ich program obejmował następujące tematy: „Uprawa roli i łąk”, „Siew”; „Nawozy sztuczne”, „Konserwacja obornika”, „Hodowla bydła i koni”, „Pielęgnowanie drzew owocowych”, „Szkodniki w ogrodzie i sadzie”, „Gospodarka w ogrodzie warzywnym”, „Indywidualne karmienie krowy mlecznej”, „Jak gospodarują drobnolnicy w Danii”⁷⁴.

Z kolei w garnizonie siedleckim kursy rolnicze dla żołnierzy oraz pogadanki na tematy dotyczące rolnictwa i hodowli urządzali w niedziele i święta (w godz. 15.00-17.00) nauczyciele Szkoły Rolniczej im. Kazimierza Wielkiego. W 1930 r. kurs taki ukończyło 40 szeregowych⁷⁵. Podobne kursy organizowano w latach następnych i cieszyły się one dużą popularnością, o czym świadczyła coroczna liczba absolwentów. Wiele z nich organizowano mając na względzie potrzeby i plany władz wojskowych oraz społeczności lokalnych, związane z podnoszeniem wydajności wybranych rodzajów upraw i hodowli.

Dzięki wszystkim tym kursom, akcjom, odczytom i szkoleniom wielu żołnierzy – zwłaszcza pochodzących z Kresów Wschodnich – miało możliwość szerszego zapoznania się z takimi „zdobycami cywilizacyjnymi”, jak samochód, rower, radio, czy kino. Dla wielu rekrutów pochodzących z tamtych terenów *novum* często stanowiły nawet bieżąca woda, czy światło elektryczne. Zdarzało się, że żołnierze przed pójściem do wojska nigdy wcześniej nie obsługiwali najprostszycy urządzeń technicznych. Służba wojskowa stworzyła więc tysiącom młodych mężczyzn szansę na zdobycie zawodu, podniesienie kwalifikacji lub nabycie zupełnie nowych umiejętności, przydatnych po wyjściu do cywila i znalezieniu pracy zawodowej. Ponadto służba w wojsku bardzo często służyła awansowi społecznemu oraz karierom oficerskim i podoficerskim.

W latach dwudziestych, kiedy organizacje paramilitarne nie były jeszcze zbyt liczne, przeważająca większość młodzieży pierwszy kontakt z wojskiem miała dopiero podczas poboru. Wyniesione stąd wrażenia mogły więc pogłębić lub zmniejszyć lęk młodych ludzi przed wojskiem. Jednocześnie z powodu obecności rodzin poborowych i przedstawicieli różnych organizacji społecznych pobór rekruta był znakomitą okazją do popularyzowania armii i obowiązku służby wojskowej wśród społeczeństwa. Władze wojskowe, zdając sobie sprawę z psychologicznego znaczenia pierwszego kontaktu z wojskiem, nadawały poborowi rekruta uroczystą oprawę. W lokalach komisji poborowych występowały orkiestry wojskowe, a oficerowie i podoficerowie z pułków do których mieli trafić poborowi, wygłaszali pogadanki o tradycjach bojowych oddziałów. W miejscowościach, gdzie urzędowały komisje poborowe urządzano świetlice, zaopatrywane w zestawy gier i aparaty do wyświetlania slajdów⁷⁶. Południowopodlaskie garnizony w miarę możliwości dostarczały przybory szkolne, broszury i książki. Dowódcy garnizonów, w których prowadzone było nauczanie raportowali o dużym zaintereso-

⁷⁴ Oświata żołnierza w Łukowskim, „Gazeta Łukowska” nr 1 z VIII.1924 r., s. 6.

⁷⁵ „Gazeta Podlaska” nr 1 z 5.II.1930 r., s. 8.

⁷⁶ „Głos Społeczny” nr 4 z 15.II.1937 r., s. 4.

waniu młodzieży tą formą kształcenia⁷⁷. Dużo emocji wzbudzały pierwsze radia. Często poborowi, wraz z towarzyszącymi im rodzinami, zbierali się tylko po to, aby obejrzeć jak działa radio i posłuchać audycji. Po kilku latach przyjął się także zwyczaj urządzania tanich bufetów i wydawania darmowych obiadów, z których przy okazji poboru korzystali również bezrobotni⁷⁸. Zakres posiłków był bardzo różny – w jednych podawano zupę i porcję mięsa, w innych gorącą herbatę i chleb z kielbasą⁷⁹, a Żydom chleb z serem. Np. 6.V.1935 r. podczas trwania całego poboru w Siedlcach nakarmiono ogółem 857 poborowych. Bufet prowadziło PW Kobiet, a jedzenie bezpłatnie dostarczyli mieszkańcy miasta (przy bufecie znajdowała się również prasa codzienna)⁸⁰. Podobny przebieg miała akcja wśród poborowych w innych miejscowościach regionu. Także w związku z zarządzanymi corocznie ćwiczeniami uruchamiano akcję zasiłkową dla rodzin rezerwistów powołanych na ćwiczenia⁸¹.

Chociaż likwidacja analfabetyzmu była w latach 1918-1939 najistotniejszym zadaniem pracy oświatowo-wychowawczej w wojsku, to w jej całokształcie nie pominięto oddziaływań kulturalnych. Znalazły one odzwierciedlenie w „Instrukcji o pracy oświatowo-kulturalnej i wychowawczej w wojsku” z 1931 roku. Przewidywał on 5 form pracy oświatowo-kulturalnej: żołnierskie szkoły początkowe, pogadanki wychowawcze, biblioteki i czytelnictwo, doksztalcenie ogólne i zawodowe oraz działalność kulturalną, na którą składały się: obchody i uroczystości, Domy Żołnierza i świetlice, kasyna podoficerskie, teatry żołnierskie, chóry i zespoły muzyczne, wycieczki, radia i kina⁸².

W latach 30-tych XX w. wiele garnizonów posiadało własne kina. Widzami byli żołnierze oraz ludność cywilna, ponieważ ceny biletów były bardzo przystępne. Jednocześnie w małych miastach garnizonowych kina wojskowe były swoistą konkurencją dla kin prywatnych. Wśród repertuaru przeważały utwory patriotyczno-historyczne oraz rozrywkowe. Część projekcji zarezerwowana była tylko dla żołnierzy – wyświetlano wtedy filmy instruktażowe, szkoleniowe i dokumentalne, ukazujące zabytki i krajozabytki Polski⁸³.

Przy 22 pp działało jedno z trzech kin, jakie istniały w Siedlcach. Oprócz seansów dla żołnierzy było ono także otwarte dla mieszkańców i miało zróżnicowany repertuar. Np. w 1929 r. wyświetlano następujące filmy: „Dolar, serce, przypadek”, „Marsylianka”, „Spadkobierca Casanovy”, „Zakazana kobieta Chicago”, „Tajemnica cytadeli w Dęblinie”, „Z pamiętnika kawalera”, „Tancerka z Tunisu”, „Tango miłości”, „Lulu”, „Trujące usta”. W 1931 r. wyświetlono m.in.: „Powrót do życia”, „Sąd polowy”, „Ma-

⁷⁷ *Sprawozdanie świetlicowe dla poborowych z 1938 r.*, „Życie Podlasia” nr 33 z 23.X.1938 r., s. 3.

⁷⁸ APS, Akta Miasta Siedlce 1909-1950 (dalej AMS), sygn. 46, *Materiały dotyczące działalności administracji państwowej na obszarze województwa lubelskiego za okres 1934-1935*, k. 4; „Życie Podlasia” nr 26 z 27.VI.1935 r., s. 2.

⁷⁹ Na kwestię poczęstunków organizowanych dla poborowych swoją uwagę zwrócili nawet komuniści. W raporcie dotyczącym „roboty wojskowej” na terenie garnizonu Biała Podl. miejscowy wywiadowca napisał m.in.: „poborowi w r.[oku] b.[ieżącym] są przyjmowani w komisjach poborowych herbatką, chlebem i kielbasą” – Archiwum Akt Nowych, Komunistyczna Partia Polski, sygn. 158/X-9, t. 33, *Sprawozdanie z obwodu Siedlce – Łomża za okres maj-czerwiec 1933 r.*, k. 16.

⁸⁰ „Życie Podlasia” nr 47 z 21.XI.1935 r., s. 2.

⁸¹ *Z działalności administracji państwowej na terenie powiatu Biała Podl.*, „Głos Społeczny” nr 6 z 15.III.1938 r., s. 4.

⁸² L. Rzeszutek, *Metody i formy pracy kulturalnej w garnizonie siedleckim w latach 1922-1939*, „Szkice Podlasie” 2002, z. 10, s. 86-87.

⁸³ J. Odziemkowski, dz. cyt., s. 56.

ska". Sala kinowa dysponowała także sceną, wykorzystywaną do prezentacji przedstawień amatorskich zespołów teatralnych działających w garnizonie. Dochody przeznaczano na cele kulturalno-oświatowe⁸⁴.

Kino wojskowe posiadał także 34 pp, a korzystali z niego również żołnierze 9 pap/pal, którym jeden do dwóch razy w miesiącu dowództwo zamawiało seans filmowy. Kosztował on 45 zł, a uczestniczyli w nim bezpłatnie wszyscy wolni od służby żołnierze. W 1936 r. wyświetlano m.in. filmy: „Amerykańskie awantury”, „Casino de Paris”, „Revolucja śmiechu”, „Kobieta pod kontrolą”, „Nowe przygody Tarzana”, „Zacząło się od pocałunku”, „Ostatnie dni Pompei”, „Oskarżam Cię, matko!”, „Noc weselna”, „Róża”⁸⁵. W kinie 34 pp organizowano także zabawy i gry świetlicowe⁸⁶.

Ważną rolę w wychowaniu odgrywały teatry żołnierskie. Dla wielu żołnierzy wojsko stanowiło pierwsze w życiu zetknięcie z teatrem. Obecność na spektaklach uczyła zasad zachowania się w teatrze, przybliżała widzom dzieła literatury polskiej. Wychowawcze oddziaływanie teatru żołnierskiego starano się rozszerzyć na ludność cywilną poprzez zapraszanie jej na bezpłatne przedstawienia⁸⁷.

Poza związkami ekonomiczno-kulturalnymi w garnizonach Południowego Podlasia kwitło życie towarzyskie, skupiające się przeważnie w kasynach oficerskich, które były jednymi z najchętniej odwiedzanych miejsc przez lokalną inteligencję. Wpływał na to z pewnością miły nastrój w nich panujący, a także dobra organizacja różnego rodzaju zabaw, rautów i balów.

Życie towarzyskie w garnizonach posiadało swoją ciągłość. Latem urządzano zabawy towarzyskie, którym niejednokrotnie przyświecały cele charytatywne. Natomiast zimą organizowano kuligi, kończone bigosem w kasynie, wycieczki narciarskie oraz tzw. ślizgawkę. Z czasem kasyna rozszerzyły swoją działalność. Zakładano punkty usługowe (stołówki, bufety, salony fryzjerskie), organizowano gry towarzyskie, spektakle teatralne, koncerty i turnieje sportowe. Tu witano przybywające i żegnano odchodzące z pułku rodziny wojskowe. W kasynach odbywały się również zajęcia służbowe, rozprawy sądów honorowych, odczyty, wykłady i pogadanki⁸⁸.

Jednymi z najważniejszych wydarzeń w działalności kasyn były bale. Organizowano je przeważnie na sylwestra, podczas karnawału i ostatek, na święto pułku, w Dniu Żołnierza, a w pułkach kawalerii dodatkowo na św. Huberta. Bale poprzedzono szeroką reklamą, rozsyłając zaproszenia i podając w prasie nazwiska honorowych gospodarzy oraz członków komitetu organizacyjnego. Na gospodarzy zapraszano przeważnie najwyższych rangą wojskowych oraz przedstawicieli władz i elity towarzyskiej garnizonu. Np. Koło Pań 34 pp zaprosiło korpus oficerski 9 pap z rodzinami na Bal Ostatkowy, który odbył się 28.II.1927 r. w kasynie oficerskim 34 pp (dochód przeznaczono na „święcone” dla żołnierzy)⁸⁹. Rok później – 18.I.1928 r. zorganizowano bal maskowy, w którym najliczniejszy udział wzięli oficerowie 34 pp i 9 pap⁹⁰. Z kolei w Siedlcach 6.II.1932 r. zabawę ta-

⁸⁴ P. Matusak, A. Winter, dz. cyt., s. 106.

⁸⁵ „Głos Społeczny” nr 18 z 15.IX.1936 r., s. 7-8.

⁸⁶ CAW, Akta 9 pal, sygn. I.322.9.5., *Rozkaz dzienny nr 270 z 7.XII.1927 r.*

⁸⁷ Szerzej na ten temat: L. Wyszczałski, dz. cyt., s. 179-180; S. Piekarski, *Polskie teatry żołnierskie w latach 1915-1939*, Warszawa 1999.

⁸⁸ P. Borek, *Oddziaływanie wojska...*, s. 53, 55.

⁸⁹ CAW, Akta 9 pal, sygn. I.322.9.5., *Rozkaz dzienny nr 43 z 23.II.1927 r.*

⁹⁰ „Podlasiak” nr 4-5, z 3.II.1928 r., s. 6.

niecną zorganizował zarząd Wojskowego Towarzystwa Sportowego 22 pp (cały dochód przeznaczono na cele sportowe)⁹¹. 5 lat później w kasynie oficerskiej 22 pp urządzono bal garnizonowy, z którego cały dochód przeznaczono na Fundusz Obrony Morskiej⁹². Nie próżnował pod tym względem także garnizon łukowski. Karnawał rozpoczynał tutaj bal sylwestrowy Stowarzyszenia „Ogniwo”; a w kolejnych tygodniach odbywały się bale maskowe, policyjne, wieczory taneczne akademików oraz bale organizowane przez miejscowe oddziały. Pierwszy bal w koszarach na Łapiguzie zorganizował I batalion 35 pp 21.II.1925 roku⁹³. Również II batalion tego pułku, stacjonujący wówczas w Radzynie Podlaskim, urządził bale i zabawy taneczne w Białej Sali Zamku Radzyńskiego oraz festyny w ogrodzie miejskim⁹⁴. Podobne zabawy garnizonów organizowały co roku⁹⁵.

Oprócz balów w kasynach garnizonowych raz w tygodniu organizowano dancingi oraz turnieje brydżowe, które utrzymywały życie się korpusu oficerskiego z miejscowym społeczeństwem⁹⁶.

Wojsko nie zapomniało również o najmłodszych – w grudniu urządzano Mikołajki dla dzieci (np. 5.XII.1927 r. przez 34 pp), a w karnawale bale i rauty, z których dochody wspomagały przedszkola prowadzone przez organizacje społeczne (np. 2.II.1935 r. taki raut w Kasynie Oficerskiej 34 pp urządził Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet w Białej Podl.)⁹⁷.

Poza życiem towarzyskim w obrębie własnych pułków kadra oficerska poszczególnych garnizonów nawiązywała również kontakty z innymi jednostkami. Zapraszano się wzajemnie na uroczystości, spotkania towarzyskie, zabawy taneczne, wspólne wycieczki turystyczne. Np. podczas stacjonowania 9 pap/pal w Białej Podlaskiej, poza 34 pp nawiązał on szczególnie bliskie stosunki z 9 dywizjonem artylerii konnej, 20 pal, 25 pułkiem ułanów i 82 pp. Korpus oficerski 35 pp z Łukowa na zabawę karnawałową 1.II.1927 r. zaprosił oficerów 9 pal. 4.II.1939 r. na zabawę taneczną ułani OZ NBK zaprosili korpus oficerski i podoficerski 22 pp⁹⁸. Podobne bale organizował w Siedlcach również 22 pp, który oprócz oficerów 9 pap/pal zapraszał 20 pap, 30 pap, III/9 pal⁹⁹.

Także lokalne społeczeństwo mocno zżywało się ze stacjonującymi „u siebie” jednostkami. Np. po odejściu z Łukowa 35 pp prasa łukowska pisała: *[...] z odejściem pułku, a w szczególności Dowództwa smutno zapewne się zrobi płci pięknej. Nie będzie ładnego balu maskowego, przyjemnych wieczorów koncertowych [...]*¹⁰⁰. Społeczeństwo powiatu łukowskiego utrzymywało jednak kontakty z innymi jednostkami – 15 pp z Dębina oraz 9 pal z Siedlec.

⁹¹ Z działalności Wojskowego Towarzystwa Sportowego 22-Siedlce, „Nowa Gazeta Podlaska” nr 7 z 14.II.1932 r., s. 4.

⁹² „Głos Podlaski” nr 5 z 31.I.1937 r., s. 57.

⁹³ J. S. Majewski, Łuków. Miasto powiatowe w województwie lubelskim, Łuków 1930, s. 117-118.

⁹⁴ S. Piekarski, dz. cyt., s. 184.

⁹⁵ CAW, Akta 22 pp, sygn. I.320.22.1., *Rozkaz nr 15 z 20.I.1938 r.*, s. 2; tamże, sygn. I.320.22.2., *Rozkaz nr 40 z 21.II.1939 r.*; *Bal garnizonowy*, „Ziemia Siedlecka” nr 4 z 10.II.1938 r., s. 6.

⁹⁶ CAW, Akta 22 pp, sygn. I.320.22.2., *Rozkaz nr 36 z 15.II.1939 r.*; P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego...*, s. 141-142.

⁹⁷ CAW, Akta 9 pal, sygn. I.322.9.5., *Rozkaz dzienny nr 266 z 2.XII.1927 r.*; „Głos Społeczny” nr 3 z 1.II.1935 r., s. 9.

⁹⁸ CAW, Akta 22 pp, dz. cyt., *Rozkaz nr 22 z 28.I.1939 r.*; tamże, Akta 9 pal, dz. cyt., *Rozkaz dzienny nr 21 z 27.I.1927 r.*

⁹⁹ Tamże, *Rozkaz dzienny nr 18 z 24.I.1927 r.*; tamże, *Rozkaz nr 16 z 21.I.1927 r.*; *Rozkaz nr 15 z 20.I.1927 r.*

¹⁰⁰ „Gazeta Łukowska” nr 10 z października 1925 r., s. 15.

Odchodzące w inne miejsca stacjonowania jednostki organizowały też bale pożegnalne. 17.IV.1929 r. zlikwidowano w Łukowie Szkołę Podchorążych, co uczczono mszą św. z udziałem orkiestry 22 pp, defiladą, a wieczorem pożegnalnym balem¹⁰¹. Uroczyste żegnano także odchodzących dowódców i całe jednostki¹⁰². W listopadzie 1933 r. garnizon Siedlce opuszczał przeniesiony do Włodawy 9 pułk artylerii ciężkiej, w związku z czym społeczeństwo siedleckie urządziło w Klubie Miejskim uroczysty raut. W gorących słowach żegnał pułk prezydent miasta Sławomir Łąguna, który następnie wręczył dowódcy 9 pac pamiątkowy album. Z kolei dowódca artylerzystów – płk Ferdynand Müller ofiarował Siedlcom odznakę pamiątkową. Dzień później wydano obiad żołnierski, na którym obecne były władze wojskowe i administracyjne¹⁰³. Podobnie było także w Białej Podlaskiej, bowiem do Siedlec na miejsce 9 pac z tutejszego garnizonu odchodził 9 pal (pozostał tylko III dywizjon).

Dużą rolę w umacnianiu związków społeczno-kulturalnych wojska z miejscowym społeczeństwem odgrywały orkiestry pułkowe. Cieszyły się one dużą popularnością i brały udział we wszystkich uroczystościach organizowanych na terenie miast garnizonowych. Żołnierze podlaskich jednostek często organizowali koncerty, na które zapraszano mieszkańców. Np. 9.VI.1928 r. orkiestra dęta 35 pp dała koncert, podczas którego wykonywała utwory Moniuszki, Schuberta i Rossiniego¹⁰⁴. Orkiestry pułkowe grały również na rzecz organizacji społecznych¹⁰⁵, a także zarobkowo (m.in. na zabawach w Kocku, Siemiatyczach, Łukowie)¹⁰⁶. W małych miastach, gdzie możliwość rozrywki i uczestnictwa w życiu kulturalnym były dość ograniczone, wszelkie imprezy organizowane przez wojsko cieszyły się więc dużą frekwencją.

Garnizony Południowego Podlasia spełniały także bardzo ważną rolę w patriotycznym wychowaniu społeczeństwa. Z armią związana była zwłaszcza działalność organizacji paramilitarnych, szczególnie ZS, PW oraz „Krakusów”, w których młodzież doskonaliła swą sprawność fizyczną oraz przygotowywała się do służby wojskowej, a wojsko kierowało do nich swych instruktorów oraz sprzęt.

We wszystkich pułkach 9 DP rejonu PW utworzono w lutym 1924 r.¹⁰⁷ Wychowanie obywatelskie było bardzo zbliżone do programu realizowanego podczas szkolenia żołnierzy. W ramach PW mieli się znaleźć także rezerwiści, którzy po zakończonej służbie wojskowej chcieli nadal utrzymywać kontakt z wojskiem. Idea PW nawiązywała do istniejącego jeszcze przed I wojną światową „Strzelca” i Związku Strzeleckiego oraz do szwajcarskiej zasady „narodu pod bronią”.

Od strony struktury funkcjonowania PW podporządkowano dowódcom Okręgów Korpusów, którzy mianowali komendantów Okręgowych Urzędów Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego. Rejonem PW 22 pp był powiat siedlecki, 34

¹⁰¹ „Gazeta Powiatu Łukowskiego” nr 6 z 1.IV.1929 r., s. 15.

¹⁰² W kwietniu 1932 r. z 9 DP odchodził gen. Franciszek Sikorski, który od 22 pp i 9 pac otrzymał odznakę pułkową oraz samochód i złotą papierošnicę – *Ustąpienie p. Gen. Fr. Sikorskiego*, „Gazeta Podlaska” nr 10 z 5.IV.1932 r., s. 3-4.

¹⁰³ *Pożegnanie 9 p.a.c.*, „Nowa Gazeta Podlaska” nr 43 z 22.X.1933 r., s. 6.

¹⁰⁴ P. Borek, *Oddziaływanie wojska...*, s. 57.

¹⁰⁵ CAW, Akta 9 pal, dz. cyt., *Rozkaz dzienny nr 1 z 3.I.1927 r.*; „Głos Podlaski” nr 49 z 5.XII.1937 r., s. 604.

¹⁰⁶ CAW, Akta 22 pp, dz. cyt., *Rozkaz nr 27 z 4.II.1939 r.*

¹⁰⁷ Rozporządzenie ministra spraw wojskowych i ministra WRiOP z grudnia 1922 r. wprowadzające PW do ogólnokształcących szkół średnich i zawodowych (jako przedmiot pozaprogramowy).

pp bialski i (później) włodawski, natomiast 35 pp obejmował powiat łukowski i radzyński, a po przejściu do Brześcia – powiat Bielsk Podlaski¹⁰⁸.

Jednym z najbardziej efektywnych przejawów działalności Przystosowania Wojskowego było utworzenie w jego ramach formacji konnej – „Krakusów”, wykorzystanej przez wojsko jako kawaleria dywizyjna dla dywizji piechoty¹⁰⁹. PWK OK IX pod koniec lat 20-tych podlegało organizacyjnie Brygadzie Kawalerii „Baranowicze” i 27 pułkowi ułanów w Nieświeżu (kadra w 9 dywizjonie taborów) i obejmowało powiaty Nowogródek, Nieśwież, Brześć nad Bugiem, Bielsk Podlaski i Kobyń. Przystosowanie Wojskowe Lotnicze działało w Białej Podlaskiej. IX Okręg Lotniczy podporządkowano Komendantowi Centrum Wyszkolenia Okręgu Lotniczego VII, Komendantura i Stowarzyszenie Aeroklub Biała Podlaska¹¹⁰.

Na Południowym Podlasiu występowały niemal wszystkie formy PW: szkolne, pocztowe, kolejowe, lotnicze i radiotelegrafistów, narciarskie, konne, rezerwistów, leśników i kobiet. PW kolejowe i pocztowe było oparte na strukturach organizacyjnych swoich resortów.

Związek Strzelecki na Podlasiu podlegał Okręgowi Brześć i prowadził prace w kierunku wychowania obywatelskiego, przystosowania wojskowego i wychowania fizycznego młodzieży. Jeśli chodzi o dwa ostatnie, to ZS był jedyną organizacją prowadzącą ten dział na skalę masową. Oprócz oddziałów w terenie, istniały także Oddziały Powiatowe z Komendą i Zarząd w Białej Podlaskiej, Łukowie i Siedlcach. Niekorzystnie na pracę i rozwój ZS z pewnością wpływał fakt, że Okręg poza Południowym Podlasiem obejmował Polesie, różniące się znacznie liczbą ludności, strukturą narodowościową, wyznaniową, społeczną, etc.

W okresie międzywojennym na terenie podlaskich garnizonów istniało także wiele organizacji społecznych blisko współpracujących z wojskiem. Do najważniejszych należały: Rodzina Wojskowa (RW), Liga Morska i Kolonialna (LMiK) oraz Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (LOPP).

Koła RW współpracowały z wieloma organizacjami, między innymi ze Związkiem Obywatelskim Pracy Kobiet, Rodziną Policijną, Rodziną Pocztową, PCK, PBK, Polską Macierzą Szkolną, czy LMiK¹¹¹.

¹⁰⁸ Na terenie obwodu PW 35 pp było 30 oddziałów ZS, 3 koła Młodzieży Wiejskiej, 4 straże pożarne, 5 hufców szkolnych i 1 Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Wielkie zainteresowanie pracą PW okazywały władze szkolne, popierając wszelkie imprezy sportowe, udzielając budynków szkolnych na zebrania oraz kierując oddziałami wiejskimi – CAW, Akta 35 pp, sygn. I.320.35.1., *Sprawozdanie okresowe z pracy Przystosowania Wojskowego za drugie półrocze 1928 r.*, k. 108.

¹⁰⁹ Krakusi – lekka kawaleria z okresu Księstwa Warszawskiego (1812) oraz powstania listopadowego zorganizowana na zasadzie powołania jednego jeźdźcy z 50 dymów. Uzbrojenie krakusów stanowiły lance oraz szable. W okresie II Rzeczypospolitej Krakusi stanowili formację utworzoną z członków Przystosowania Wojskowego – rezerwistów kawalerii i przedpoborowych. Organizowani byli na zasadzie terytorialnej. W kampanii wrześniowej z Krakusów sformowano kawalerię dywizyjną. Za: *Encyklopedia Wojskowa*, red. A. Krupa, tom I: A-M, Warszawa 2007, s. 479.

¹¹⁰ R. Roguski, *Działalność Przystosowania Wojskowego na Południowym Podlasiu w okresie II Rzeczypospolitej*, [w] *Z historii Polski i Podlasia...*, s. 336.

¹¹¹ Zob. szerzej: M. Paczóska, *Działalność Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa” w garnizonie siedleckim w latach 1930 – 1939*, „Szkice Podlaskie”, z. 6, 1998, s. 52-56; *Dziesięciolecie istnienia i prac Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa”*, „Życie Podlasia”, nr 5 z 11.II.1934 r., s. 1; Z Koła Rodziny Wojskowej w Siedlcach, „Życie Podlasia” nr 32 z 9.XII.1934, s. 1; „Ziemia Siedlecka” nr 18 z 30.VI.1937 r., s. 4; *Rodzina Wojskowa*, „Głos Społeczny”, nr 9 z 1.V.1938, s. 5.

Oficerowie południowopodlaskich garnizonów aktywnie udzielali się w pracach LMiK oraz LOPP, pełniąc w nich odpowiedzialne funkcje. W Siedlcach LMiK powołano 22 października 1932 r. Mniej więcej w tym samym czasie, co w Siedlcach zorganizowano koła LMiK na terenie Łukowa i Białej Podlaskiej. W obu tych miastach oddziały organizacji były dość liczne¹¹².

Jedną z najliczniejszych organizacji wspierających funkcjonowanie systemu obronno-kraju w społeczeństwie była Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej powstała w 1921 r. W miarę narastającego zagrożenia ze strony Niemiec organizacja ta poszerzała zakres swoich obowiązków i zadań; z czasem odegrała szczególną rolę w przygotowaniach społeczeństwa polskiego do wojny¹¹³. Na przełomie lat 1924-1925 Komitety Wojewódzkie LOPP powstały na całym obszarze II Rzeczypospolitej. Dotyczyło to również Południowego Podlasia Koła LOPP współpracowały także z licznymi organizacjami społecznymi, wzbogacając tym sposobem swoją działalność statutową.

Z wojskiem aktywnie współpracował także PCK, który prowadził wśród społeczeństwa kursy pomocy i samoobrony, organizował drużyny ratownicze, punkty sanitarne, kolonie dla dzieci, Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem oraz zabawy i koncerty, z których dochód przeznaczano na obronność państwa¹¹⁴. Działalność wojska na rzecz społeczeństwa umacniały także organizacje byłych wojskowych, zorganizowane w Federację Polskich Związków Obrońców Ojczyzny.

Bardzo wiele pracy władze wojskowe wkładały w rozwój spółdzielczości i propagowanie jej wśród żołnierzy. Wojskowe spółdzielnie pułkowe zaczęły powstawać już w latach 1919-1920, sprzedając żołnierzom po niskich cenach przybory do szycia, słodczyce, itp. artykuły. Część z dochodów przeznaczano na zakup przyborów szkolnych dla analfabetów. Zasadniczym celem spółdzielni wojskowych było przede wszystkim zaspokajanie gospodarczych i kulturalnych potrzeb swoich członków (w tym celu organizowały one i prowadziły wszelkiego rodzaju zakłady handlowe)¹¹⁵.

W garnizonach propagowano także oszczędzanie, żołnierzy zachęcano do regularnego odkładania niewielkich sum na książeczkach PKO. Od 1934 r. organizowano dla nich konkursy PKO, przy okazji których uczestnicy zapoznawali się z procedurą zakładania książeczek oszczędnościowych, możliwości otwierania kont bankowych i zaciągania kredytów. W 1937 r., w samym tylko 34 pp było 400 książeczek oszczędnościowych PKO.

Równie istotnym elementem funkcjonowania garnizonów było życie religijne organizowane przez kapelanów wojskowych. Polska, jako pierwsza z państw odradzających się po I wojnie św. wprowadziła do wojska służbę duszpasterską dla wszystkich wyznań¹¹⁶.

Wszystkie podlaskie garnizony posiadały własne kościoły, powstałe z dawnych cerkwi koszarowych. Początkowo przedstawiały się one bardzo skromnie, jednak dzięki ofiarnej pracy wojska i społeczeństwa ich wygląd uległ znacznej poprawie.

¹¹² P. Borek, *Garnizony wojskowe...*, s. 710-717

¹¹³ T. Kmieciak, *Wybrane problemy działalności Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej w latach międzywojennych*, Oleśnica 1994, s. 4; R. Roguski, *Działalność Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej na południowym Podlasiu w latach 1923-1939*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 2008, nr 3, s. 18-19.

¹¹⁴ P. Matusak, A. Winter, dz. cyt., s. 98. Np. w 1939 r. PCK w powiecie białskim posiadał 3 sprawnie działające koła (Biała Podlaska, Janów Podl. i Konstantynów) z liczbą ok. 600 członków.

¹¹⁵ Szerzej: P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego...*, s. 134-135.

¹¹⁶ CAW, Akta Biura Wyznań Niekatolickich, *Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 71 z 28.VI.1919 r.* Zob. szerzej: J. Odziemkowski, B. Spychała, *Duszpasterstwo wojskowe II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987, passim.

Dekretem papieskim z dnia 27.II.1926 r. na terenie OK IX utworzono 8 parafii wojskowych, a księża kapelani otrzymali prawa proboszczowskie w stosunku do wojskowych parafian. W styczniu 1927 r. na omawianym terenie utworzono parafie wojskowe w Siedlcach (parafia Najświętszego Serca Jezusa, obejmująca powiaty: siedlecki i łukowski) oraz w Białej Podlaskiej (parafia św. Krzyża, obejmująca powiaty: bialskopodlaski, konstantynowski i radzyński)¹¹⁷.

Pod względem terytorialnych struktur wojskowych środkowa i wschodnia część Diecezji Siedleckiej znajdowała się w DOK IX Brześć n. Bugiem, natomiast zachodnia i północna w DOK I Warszawa. Lokalizację parafii wojskowych uzależniano od dyslokacji poszczególnych jednostek. Chodziło głównie o to, aby proboszcz wojskowy miał jak najłatwiejszy dostęp do swoich parafian. Z tego też powodu parafie wojskowe nie pokrywały się pod względem terytorialnym z parafiami cywilnymi¹¹⁸.

Omawiając zagadnienie funkcjonowania garnizonów Wojska Polskiego na Południowym Podlasiu w okresie międzywojennym, nie sposób pominąć także antypaństwowej działalności Komunistycznej Partii Polski na ich terenie.

Powstała 16 grudnia 1918 r. Komunistyczna Partia Robotnicza Polski (w 1925 r. zmieniła nazwę na Komunistyczna Partia Polski) poza próbą budowy własnej organizacji wojskowej¹¹⁹, przeciwstawiała się także tworzeniu „burżuazyjnej armii polskiej”. W związku z tym podejmowano akcje dywersyjne w środowisku żołnierskim, prowadzono agitację i propagandę, próbowano budzić opór wśród młodzieży wobec poboru do wojska. Działania te miały służyć przeciwności części armii na stronę rewolucji. Po ostatecznym wykształceniu się podziału terytorialnego partii na okręgi (1923-1925), w województwie lubelskim istniały trzy okręgi KPP: lubelski, siedlecki i chełmski¹²⁰.

Działalność KPP przejawiała się we wrogiej w stosunku do II Rzeczypospolitej agitacji: kolportażu prasy komunistycznej, rozwieszaniu plakatów, odezw i transparentów z hasłami antypaństwowymi; zbieraniu składek, odzieży i żywności dla przebywających w zakładach karnych więźniów politycznych, którymi w przeważającej części byli komuniści lub ich sympatycy. Obok działalności terenowej pod koniec lat dwudziestych KPP ponownie zwróciła swoją uwagę na Wojsko Polskie, w tym garnizony 9 Dywizji Piechoty stacjonujące na terenie Okręgu Korpusu nr IX z siedzibą w Brześciu nad Bugiem¹²¹.

¹¹⁷ *Duszpasterstwo rzymsko-katolickie, [w:] Korpus Poleski...*, s. 31. Zob. szerzej: P. Borek, *Duszpasterstwo wojskowe w garnizonach południowego Podlasia w latach 1918-1939*. Cz. 1, „PKK” 2009, nr 3, s. 33-41.

¹¹⁸ K. Pindel, *Podlasie jako teren prowadzenia działań wojennych w zamierzeniach planistycznych okresu międzywojennego i w wojnie 1939 roku [w:] Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa na Podlasiu*, pr. zb. pod red. K. Pindla i A. Kołodziejczyka, Siedlce 1998, s. 20.

¹¹⁹ Już w listopadzie 1918 r. SDKPiL oraz PPS „Lewica” wystąpiły z inicjatywą powołania własnej siły zbrojnej – „Czerwonej Gwardii”, kierowanej przez Rady Delegatów Żołnierskich. Działania te nie przyniosły jednak większego efektu (nie udało się utworzyć rad żołnierskich), jednak próby organizacji „Czerwonej Gwardii” były podejmowane. Jednym z przykładów może być tu tzw. powstanie zamojskie (28-29.XII.1918 r.), i udział w nim części III batalionu 35 pp (około 80 żołnierzy). Zob. szerzej: Z. Szczygielski, *Powstanie zamojskie w 1918 r.*, „Z Pola Walki” 1958, nr 1, s. 112-135; F. Demel, W. Lipiński, *Putkownik Leopold Lis-Kula*, Warszawa 1932, s. 325-327.

¹²⁰ P. Borek, *Komunistyczna Partia Polski w garnizonie bialskim (1927-1938)*, „PKK” 2005, nr 4, s. 22; E. Horoch, *Komunistyczna Partia Polski w województwie lubelskim w latach 1918-1938*, Lublin 1993, s. 19-20.

¹²¹ Zob. szerzej: P. Borek, *Działalność KPP w podlaskich garnizonach Wojska Polskiego w latach 1927-1938*, [w:] *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – Ludzie – Dokumentacja*, pod red. D. Magiera, Lublin – Radzyń Podlaski 2012, s. 49-72. Wydział Wojskowy KPP w Okręgu Siedleckim powstał jesienią 1927 r.

Działalność KPP w wojsku znajdowała się pod bacznią obserwacją władz wojskowych i była surowo karana. Przeciwdziałanie pracy politycznej KPP w armii należało do kompetencji Oddziału II Sztabu Generalnego, natomiast rozpracowywaniem organizacji komunistycznych na terenie Okręgów Korpusów zajmowały się posterunki Samodzielnego Referatu Informacyjnego oraz Żandarmeria Wojskowa. Główną rolę w zwalczaniu wpływów komunistycznych w armii mieli oficerowie informacyjni¹²². Trzeba jednak przyznać, że działalność KPP w wojsku w dwudziestolecie międzywojennym należała do najsłabszych ogniw pracy partyjnej, i nigdy nie przybrała ona masowego charakteru.

Reasumując stwierdzić więc można, że obecność wojska w omawianym regionie i społeczna rola, jaką spełniały garnizony była dla południowopodlaskich miast bardzo pożyteczna, i wpływała na ich wielostronny rozwój. Silne więzi lokalnego społeczeństwa z wojskiem istniały praktycznie we wszystkich dziedzinach życia. Miejskowe pułki odgrywały ważną rolę w zakresie ideologii obronnej, rozwoju tężyzny fizycznej, wartości intelektualnych, rozwoju gospodarki, techniki, sportu, turystyki i kultury.

Więź mieszkańców Południowego Podlasia z wojskiem wzrosła jeszcze bardziej w momencie zagrożenia państwa ze strony III Rzeszy. Znajdowało to odzwierciedlenie w wielkiej ofiarności społeczeństwa i świadczeniach na rzecz armii (Fundusz Obrony Narodowej, Fundusz Obrony Morskiej, Pożyczka Przeciwlotnicza), a także w aktywizacji działalności wszystkich organizacji paramilitarnych. W Wojsku Polskim widziano bowiem skuteczną siłę, zdolną do utrzymania niepodległości i obrony kraju przed agresją.

BIBLIOGRAFIA:

źródła

Archiwum Państwowe w Siedlcach

Starostwo Powiatowe w Siedlcach 1918-1939,

- sygn. 23, *Miesięczne Sprawozdanie Sytuacyjne Nr 11/35 – z ruchu politycznego polskiego*, k. 119;

- sygn. 27, *Miesięczne Sprawozdania Sytuacyjne nr 1-12 za 1937 r.: Mies. Spr. Syt. Za m-c sierpień 1937 r.*, k. 93
Akta Miasta Siedlce 1909-1950, sygn. 46, *Materiały dotyczące działalności administracji państwowej na obszarze województwa lubelskiego za okres 1934-1935*, k. 4

Archiwum Akt Nowych

Komunistyczna Partia Polski, sygn. 158/X-9, t. 33, *Sprawozdanie z obwodu Siedlce – Łomża za okres maj-czerwiec 1933 r.*, k. 16.

Centralne Archiwum Wojskowe

Akta 22 pp, sygn. I.320.22.1., *Rozkaz nr 15 z 20.I.1938 r.*, s. 2

Akta 22 pp, sygn. I.320.22.2., *Rozkaz nr 36 z 15.II.1939 r.*

Akta 35 pp, sygn. I.320.35.1., *Sprawozdanie okresowe z pracy Przysposobienia Wojskowego za drugie półrocze 1928 r.*, k. 108.

Akta 9 DP, sygn. I.313.9.14. *Likwidacja oddziałów 9 DP i przejście do pokojowych garnizonów*, Mołodeczno, dn. 15.IX.1922 r.

Akta 9 DP, sygn. I.313.9.31., *Półroczne sprawozdanie sytuacyjne sporządzone przez 22 pp o stanie moralnym wojska oraz innych zdarzeń wewnętrznych Sił Zbrojnych za czas od 1.IV.-30.IX.1938 r.*, k. 3.

Akta 9 DP, sygn. I.313.9.32.

Akta 9 pał, sygn. I.322.9.5., *Rozkaz dzienny nr 202 z 16.IX.1927 r.*

¹²² CAW, DOK IX, sygn. I.371.9.24, *Pismo dotyczące opracowania meldunku obrazującego sytuację na terenie Agencji pod względem politycznym, gospodarczym i społecznym. Sam. Ref. Inf. L.dz. 641/Inf. Tjn. Nar. z 18.II.1934 r.*, k. 4.

- Akta 9 pal, sygn. I.322.9.5., *Rozkaz dzienny nr 266 z 2.XII.1927 r.*
Akta 9 pal, sygn. I.322.9.5., *Rozkaz dzienny nr 270 z 7.XII.1927 r.*
Akta 9 pal, sygn. I.322.9.5., *Rozkaz dzienny nr 43 z 23.II.1927 r.*
Akta Biura Wyznań Niekatolickich, *Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 71 z 28.VI.1919 r.*
DOK IX, sygn. I.371.9.24, *Pismo dotyczące opracowania meldunku obrazującego sytuację na terenie Agencji pod względem politycznym, gospodarczym i społecznym. Sam. Ref. Inf. L.dz. 641/Inf. Tjn. Nar. z 18.II.1934 r., k. 4.*
Komenda Garnizonu Siedlce (dalej KG Siedlce), sygn. I.372.49.4.; sygn. I.372.49.5.

źródła drukowane

Duszpasterstwo rzymsko-katolickie, [w] Korpus Poleski. Jednodniówka z okazji 10-lecia odzyskania niepodległości, Brześć n/Bugiem 1928.

Korpus Poleski. Jednodniówka z okazji 10-lecia odzyskania niepodległości, Brześć n/Bugiem 1928.

„Gazeta Łukowska” nr 1 z VIII.1924 r., *Oświata żołnierza w Łukowskiem*; nr 10 z października 1925 r.

„Gazeta Podlaska” nr 1 z 5.II.1930 r.; nr 12 z 25.IV.1932 r.; nr 30 z 25.X.1931 r.; nr 5 z 15.II.1931 r.; nr 29 z 15.X.1931 r., *Pomoc bezrobotnym*; nr 10 z 5.IV.1932 r., *Ustąpienie p. Gen. Fr. Sikorskiego*;

„Gazeta Powiatu Łukowskiego” nr 1 z 1.V.1928 r., *Święcone dla żołnierzy*; nr 2 z 1.II.1929 r., *Oświata pozaszkolna w powiecie łukowskim w 1927/28 r.*, nr 3 z 1.III.1929 r., *S. Kruczek, Oświata pozaszkolna w powiecie łukowskim w 1927/28 r.*; nr 2 z 1.II.1930 r.; nr 2 z lutego 1931 r.; nr 6 z 1.IV.1929 r.

„Głos Podlaski” nr 32 z 8.VIII.1937 r., *Dzień konia w Siedlcach*; nr 49 z 5.XII.1937 r.; nr 5 z 31.I.1937 r., s. 57.

„Głos Społeczny” nr 18 z 1.VIII.1934 r.; nr 19 z 20.VIII.1934 r., *Akcja pomocy powodzianom w mieście i powiecie*; nr 3 z 1.II.1935 r.; nr 10 z 1.V.1935, *Święto 34 p. p.*; nr 17 z 1.IX.1936 r., *Święto żołnierza*; nr 18 z 15.IX.1936 r.; nr 20 z 15.X.1936 r., *„Dzień konia” i pokaz hodowlany*; nr 4 z 15.II.1937 r.; nr 16 z 15.VIII.1937 r., *Rocznica zwycięstwa w r. 1920. Święto Żołnierza Polskiego*; nr 10 z 12.V.1938 r.; nr 16 z 15.VIII.1938 r., *Święto Zwycięstwa Żołnierza Polskiego*,

„Głos Społeczny” nr 4 z 18.II.1935 r., *Pomoc powodzianom*; nr 21 z 1.XI.1936 r., *Koło Polskiego Białego Krzyża w Białej Podlaskiej*; nr 23 z 1.XII.1936 r., *Miejski Komitet Obywatelski Zimowej Pomocy Bezrobotnym w Białej Podlaskiej*; nr 6 z 15.III.1938 r., *Z działalności administracji państwowej na terenie powiatu Biała Podl.*; nr 9 z 1.V.1938, *Wojsko – dzieciom*; nr 9 z 1.V.1938, *Rodzina Wojskowa*.

„Głos Spółdzielczy” nr 17 z 1.IX.1936 r., *Zakup owsa dla wojska*.

„Nowa Gazeta Podlaska” nr 7 z 14.II.1932 r., *Z działalności Wojskowego Towarzystwa Sportowego 22-Siedlce*; nr 8 z 21.II.1932, *Z życia sportowego w Siedlcach*; nr 50 z 11.XII.1932 r.; nr 6 z 12.II.1933 r.; nr 43 z 22.X.1933 r., *Pożegnanie 9 p.a.c.*; nr 47 z 19.XI.1933 r., *Koło Siedleckie Polskiego Białego Krzyża*;

„Nowiny Podlaskie” nr 9 z 29.IV.1931, 34 p. p. *buduje most i drogę*,

„Placówka”, nr 29 z 3.VIII.1928 r.

„Podlasiak” nr 28 z 15.VII.1923 r.; nr 4-5, z 3.II.1928 r.; nr 48 z 25.XI.1928, *W dziesiątą rocznicę 34 p.p.*; nr 12 z 30.III.1930, *Otwarcie mostu na rzece Krznie pod wsią Kijowiec pow. Biała Podl.*

„Podlasie” nr 97 z 15.V.1938 r.

„Przegląd Sportowy” nr 42 z 20.VII.1929 r.

„Ziemia Siedlecka” nr 2 z 20.I.1937 r.; nr 18 z 30.VI.1937 r.; nr 8 z 20.III.1937 r., *Z 22 pułku piechoty*; nr 4 z 10.II.1938 r., *Bal garnizonowy*.

„Życie Podlasia” nr 5 z 11.II.1934 r., *Dziesięciolecie istnienia i prac Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa”*; nr 14 z 5.VIII.1934 r., *Akcja pomocy dla dotkniętych powodzią*; nr 32 z 9.XII.1934, *Z Koła Rodziny Wojskowej w Siedlcach*; nr 13 z 31.III.1935 r.; nr 26 z 27.VI.1935 r.; nr 45 z 10.XI.1935 r.; nr 47 z 21.XI.1935 r.; nr 50 z 5.XII.1935 r., *Ofiary dla najbardziej potrzebujących dzieci*; nr 43 z 25.X.1936 r.; nr 7 z 14.II.1937 r., *Praca dla żołnierzy-rezerwistów*; nr 31 z 1.VIII.1937 r.; nr 33 z 15.VIII.1937 r., *Obchód „Dnia konia” w Siedlcach*; nr 34 z 22.VIII.1937 r., *Święto Żołnierza w Łosicach*; nr 33 z 23.X.1938 r., *Sprawozdanie świetlicowe dla poborowych z 1938 r.*,

literatura

P. Borek, *Duszpasterstwo wojskowe w garnizonach południowego Podlasia w latach 1918-1939. Cz. 1, „PKK” 2009, nr 3.*

P. Borek, *Działalność KPP w podlaskich garnizonach Wojska Polskiego w latach 1927-1938, [w] Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – Ludzie – Dokumentacja, red. D. Magier, Lublin – Radzyń Podlaski 2012.*

P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego w Białej Podlaskiej w latach 1918-1939, Biała Podlaska 2006.*

P. Borek, *Garnizony wojskowe na Południowym Podlasiu w latach 1918-1939, t. II, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. P. Matusaka, Siedlce 2011.*

P. Borek, *Komunistyczna Partia Polski w garnizonie białskim (1927-1938), „PKK” 2005, nr 4.*

- P. Borek, *Oddziaływanie wojska na lokalne społeczeństwo w garnizonach południowego Podlasia w okresie międzywojennym*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 9, 2011.
- P. Borek, *Tradycje polskich powstań zbrojnych i ich wpływ na kształtowanie się świadomości narodowej mieszkańców Podlasia*, [w] *Wojsko i kultura w dziejach Polski i Europy. Księga jubileuszowa profesora Piotra Matusaka w 65 rocznicę urodzin*, red. R. Dmowski, J. Gmitruk, G. Korzeń i W. Włodarkiewicz, Warszawa – Siedlce 2006.
- Z. Cicerko, *Wychowanie fizyczne i sport w Wojsku Polskim na Lubelszczyźnie w latach 1918-1939*, [w] *Dzieje Wojsko Edukacja. Księga Jubileuszowa profesora Henryka Hermanna w 70. rocznicę urodzin*, red. M. Bednarzak-Libera, J. Gmitruk, Warszawa – Siedlce 2010.
- F. Demel, W. Lipiński, *Pułkownik Leopold Lis-Kula*, Warszawa 1932.
- Encyklopedia Wojskowa*, red. A. Krupa, tom I: A-M, Warszawa 2007.
- T. Demidowicz, *Biała Podlaska jako krajowy ośrodek przemysłu i sportów lotniczych w okresie międzywojennym*, [w] *Biała Podlaska. Szkice z dziejów miasta i okolic. Materiały z sesji popularnonaukowej z okazji Dni Białej Podlaskiej 26-27 czerwca 1999*, red. J. Flisiński, Biała Podlaska 1999.
- E. Horoch, *Komunistyczna Partia Polski w województwie lubelskim w latach 1918-1938*, Lublin 1993.
- J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego w życiu miasta (1918-1939)*, [w] *Spółeczeństwo siedleckie w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne*, red. J. R. Szaflik, Warszawa 1981.
- T. Kmieciak, *Wybrane problemy działalności Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej w latach międzywojennych*, Oleśnica 1994.
- Leksykon Wiedzy Wojskowej*, Warszawa 1979.
- J. S. Majewski, Łuków. Miasto powiatowe w województwie lubelskim, Łuków 1930.
- P. Matusak, A. Winter, *Siedlce 1918-1939*, [w] *Siedlce 1448-1995*, red. E. Kospath-Pawłowski, Siedlce 1996.
- M. Paczóska, *Działalność Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa” w garnizonie siedleckim w latach 1930 – 1939*, „Szkice Podlaskie”, z. 6, 1998.
- K. Piech, *Kolarstwo na Podlasiu*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 1991, nr 4.
- K. Pindel, *Podlasie jako teren prowadzenia działań wojennych w zamierzeniach planistycznych okresu międzywojennego i w wojnie 1939 roku* [w] *Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa na Podlasiu*, red. K. Pindel, A. Kołodziejczyk, Siedlce 1998.
- J. Odziemkowski, *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996.
- J. Odziemkowski, B. Spychała, *Duszpasterstwo wojskowe II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987.
- S. Piekarski, *Polskie teatry żołnierskie w latach 1915-1939*, Warszawa 1999.
- R. Roguski, *Działalność Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej na południowym Podlasiu w latach 1923-1939*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 2008, nr 3.
- R. Roguski, *Działalność Przystosowania Wojskowego na Południowym Podlasiu w okresie II Rzeczypospolitej*, [w] *Z historii Polski i Podlasia...*, s. 336.
- R. Roguski, *Hodowla koni na potrzeby wojska w rejonie dyslokacji 9 Dywizji Piechoty 1918-1939*, „Szkice Podlaskie” 2009-2010, z. 17-18.
- L. Rzeszutek, *Metody i formy pracy kulturalnej w garnizonie siedleckim w latach 1922-1939*, „Szkice Podlaskie” 2002, z. 10.
- Z. Szczygielski, *Powstanie zamojskie w 1918 r.*, „Z Pola Walki” 1958, nr 1.
- L. Wyszczgielski, *Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918-1945*, Warszawa 2004.
- W. Więch-Tchórzewska, *Obchody rocznicy powstania kościuszkowskiego na Podlasiu południowym*, [w] *Powstanie 1794 roku na Podlasiu*, red. J. Wojtasik, Siedlce 1997.
- P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej*, Pruszków 1996.

Аннотация

Павел Борек

Гарнизоны на Южном Подлясии (1918 – 1939)

Автор представляет анализ вопроса функционирования гарнизонов Польской Армии на Южном Подлясии в межвоенном периоде. В итоге он приходит к выводу, что присутствие отрядов армии в этом регионе и выполняемая ними общественный роль был для южнеподляских городов полезное и влияло положительно на их многостороннее развитие. Сильные связи местного общества с армией существовали практически во всех сферах жизни. Местные полки играли важную роль в области оборонительной идеологии, развития физкультуры, интеллектуальных ценностей, развития хозяйства, спорта, туризма и культуры.

Summary

Paweł Borek

Garrisons of the Polish Army in the Southern Podlasie (1918-1939)

The author analyses the functionality of garrisons of the Polish Armed Forces in the southern region of Podlasie (the North – East of Poland – translator's note) in the inter-war period. Moreover, the author states that the presence of army in said region and the social role of garrisons were very beneficial to towns located there in almost every facet. The local regiment was very positively influential in aspects such as defense ideology as a whole, the development of physical growth and sports, intellectual values and culture, economics and engineering.

